

Tadeusz Rubik

<https://orcid.org/0000-0001-7647-2192>

Wydział „Artes Liberales”

Uniwersytet Warszawski

Biblia Jakuba Wujka i Justusa Rabba.
Postylla katolicka mniejsza z 1590 roku
jako świadek tekstowy przekładu
Nowego Testamentu sprzed
pierwszej cenzury (1591–1592)*

Autor argumentuje na rzecz tezy, że specyficzne cechy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka z 1593 r. (brak literalizmu) stanowią wynik współpracy tłumacza z Justusem Rabbem w latach 1591–1592. W kolejnych podrozdziałach autor opisuje metodę przyjętą w niniejszej pracy, przedstawia wyniki analizy przekładu perykop ewangelicznych w poszczególnych wydaniach *Postylli katolickiej* Wujka i Nowym Testamencie z 1593 r., a także omawia materiał źródłowy dotyczący przedmiotu badań (korespondencja jezuitów, biogramy z epoki).

The author argues in favour of the thesis that the specific features of Jakub Wujek's 1593 translation of the New Testament (lack of literalism) result from the translator's collaboration with the censor Justus Rabb between 1591 and 1592. In the article's sections, the author describes, in turn, the method adopted in this study, the results of the analysis of the translation of the Evangelical pericopes in the different editions of Wujek's *Catholic Postil* and the New Testament of 1593, and discusses the source material for the subject of the study (Jesuit correspondence).

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2018–2022 jako projekt badawczy w ramach programu „Diamentowy Grant”.

S ł o w a k l u c z o w e: Jakub Wujek, Justus Rabb, Biblia, przekład, cenzura, Towarzystwo Jezusowe

K e y w o r d s: Jakub Wujek, Justus Rabb, the Bible, translation, censorship, Society of Jesus

Wstęp

Czym jest tzw. Biblia Wujka? Nazwa ta odnosi się, po pierwsze, do tłumaczenia Pisma Świętego przyjętego w polskim Kościele katolickim jako aprobowane w 1599 r.¹, zastąpionego po 366 latach przez Biblię Tysiąclecia (w 1965)². Również obecnie cieszy się uznaniem czytelników i odgrywa pewną rolę w życiu Kościoła. Dziewiętnasto- i dwudziestowieczne wydania przekładu opierały się na *Biblii, to jest Księgach Starego i Nowego Testamentu* z 1599 r., której tekst poddawały w różnym stopniu modernizacji³. W tym sensie „Biblia Wujka” jawi się jako kongenialny przekład autorstwa jezuita Jakuba Wujka, jako religijno-kulturowy fenomen o ogromnym oddziaływaniu i znaczeniu: pomnik języka, literatury i kultury polskiej, komponent świadomości narodowej podczas rozbiorów, istotny punkt tożsamościowego odniesienia dla polskich emigrantów⁴.

Po drugie, określenie to w nieco bardziej precyzyjnym sensie odnosi się do *Biblii, to jest Ksiąg Starego i Nowego Testamentu* z 1599 r. (dalej: B99), wydania kompletnego przekładu Pisma Świętego autorstwa Wujka i jego współbraci; przekładu, który po śmierci tłumacza poddany został wnikliwej i drobiazgowej rewizji przez komisję jezuickich cenzorów pod kierownictwem Stanisława Grodzickiego (w skład komisji wchodził również Adrian Radziwiński, Jan Brant, Marcin Łaszcz i Justus Rabb⁵). Jakkolwiek terminy „cenzura” czy „cenzorzy” mogą wydawać się anachroniczne i nieadekwatne, nie bez

¹ Zob. Stanisław Karnkowski [—] *Czytelnikowi łaski Bożej*, w: *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu* [—], tł. J. Wujek, w drukarni Łazarzowej, Kraków 1599, BO, XVI. F. 4289, k. *iiii₃ver.—**rec.

² Zob. np. W. Chrostowski, *Geneza i oddziaływanie Biblii ks. Jakuba Wujka*, w: *Pan moim światłem. Księga pamiątkowa dla księdza profesora Jerzego Chmiela w 65. rocznicę urodzin*, zebra. i oprac. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 124–125.

³ W. Smereka, *Zarys bibliograficzny ważniejszych wydań Biblii ks. Wujka (1593–1950)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 3, 1950, s. 71–91.

⁴ Zob. np. W. Chrostowski, op. cit., s. 124.

⁵ Zob. np. J. Poplatek, *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*, „Polonia Sacra”, 3, 1950, 1–2, s. 64–65.

racji przyjęły się w literaturze przedmiotu⁶. Są one przede wszystkim zgodne z terminologią stosowaną w epoce. Każde dzieło przygotowywane przez jezuitów przed drukiem musiało zostać zrewidowane przez wyznaczonych do tego celu współbraci-cenzorów⁷. Zgodnie z łacińską etymologią *censura*, czyli „sąd, krytyka”, współpraca między autorem a jego rewizorami często przyjmowała formę redakcji⁸, można więc zasadnie mówić również o „komisji redakcyjnej”. Podstawowym jednak celem ówczesnej cenzury prewencyjnej było, jak w czasach współczesnych, sprawowanie ideologicznej kontroli nad drukiem. Sam Wujek np. zaangażowany był w próbę wstrzymania publikacji dzieła Antonia Possevina, które uznał za nieodpowiednie do druku jako marne i potencjalnie szkodliwe dla Kościoła katolickiego⁹. W wydaniu B99 cenzura wprowadziła pewne zmiany (w stosunku do wydania Psalterza Dawidów z 1594 r.), które można uznać za przejaw dążenia do deprecjacji oponentów wyznaniowych przez budowanie negatywnych skojarzeń z ich przekonaniami, praktykami, wspólnotami¹⁰.

Na zasadzie metonimii przez hasło „Biblia Wujka” czasami rozumie się również, po trzecie, poszczególne wcześniejsze wydania fragmentów Pisma Świętego: Nowy Testament z 1593 r. (dalej: NT93), Nowego Testamentu i Psalterza Dawidów z 1594 r. Druki te ukazały się za życia Wujka i były przez niego kontrolowane, zakłada się więc, że mają postać bliższą „intencji autorskiej” tłumacza. Czasami jeszcze omawiane określenie odnosi się do wszystkich wydań przekładu Wujka (albo fragmentów tłumaczenia), łącznie z B99. W takim też sensie będę używał tego pojęcia w niniejszym artykule.

⁶ Zob. np. P. Buchwald-Pelcowa, *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*, Warszawa 1997, s. 17–24.

⁷ Zob. J. Kochanowicz, *Początki piśmiennictwa jezuickiego w Polsce. Studium z historii kultury*, Wrocław 2012, s. 32–41.

⁸ To np. miało miejsce podczas współpracy Wujka ze Stanisławem Warszewickim, który przygotował (obecnie nieznany) dokument z uwagami redakcyjnymi do *Postylli katolickiej większej*, zob. *Stanisl. Warszewicki Jacobo Wągrowcio Wujek, Vilna, 27 Februarii 1571*, w: *Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596*, cz. 1, wyd. J. Sygański, Poznań 1917, s. 312–313.

⁹ Zob. Iacobus Wuiecus Claudio Aquavivae, 9 V 1585, Braunsberga, w: *Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596*, wyd. J. Sygański, cz. 3: *Dokończenie*, Poznań 1920, s. 46–47.

¹⁰ Zob. T. Rubik, „Zgromadzenie marnych” – „zbór marności”. *Ingerencja cenzorów w Psalterz przekładu Jakuba Wujka*, w: *Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych*, red. A. Bielak, W. Kordyzon, Warszawa 2017, s. 213–232.

Omówione znaczenia „Biblii Wujka” wydają się opierać na klasycznym rozumieniu pojęcia tekstu, charakterystycznego dla edytorstwa i tekstologii. Tekst jawi się jako byt idealny, całkowita realizacja „intencji autorskiej”. Intencja ta, ze względu na zniekształcenia w tradycji, nigdy w pełni nie realizuje się w historycznych artefaktach (przekazach, świadkach). Proces powstawania dzieła ma teleologiczny charakter, zmierza do uzyskania jego optymalnej, ostatecznej postaci. W wypadku „Biblii Wujka” widać to bardzo wyraźnie – jest to tekst Pisma Świętego, używany w Kościele katolickim już przez ponad czterysta lat, tekst, który zachowuje tożsamość mimo różnic między poszczególnymi wydaniem, mimo stopniowej modernizacji.

Od co najmniej XIX w. status „Biblii Wujka” jako pomnika kultury zapewnia jej więc „transcendentną” ciągłość i trwałość. W odniesieniu do wieków wcześniejszych problem tożsamości dzieła jawi się jednak jako szczególnie istotny i trudny. W wypadku Nowego Testamentu mamy bowiem do czynienia z trzema wydaniem, o odmiennym (choć podobnym) tekście. Są to: NT93 oraz edycja z 1594 r. (dalej: NT94) – dostosowana do zrewidowanej Wulgaty sykstoklementyńskiej z 1592 r., zawierająca drobne autorskie poprawki – oraz Nowy Testament z B99¹¹.

Jak obliczyli badacze, zmiany cenzorskie po śmierci Wujka dotknęły 51,7% wersetów w ewangeliach oraz 64% wersetów w Psalterzu¹². Brak kontroli autora-tłumacza nad wydaniem z 1599 r., ogromna liczba modyfikacji – które w ocenie językoznawców przez literalne kalkowanie łacińskich konstrukcji i szyku niekorzystnie wpłynęły na językową postać dzieła i jego komunikatywność¹³ – prowadzą do

¹¹ W kontekście zmian wprowadzanych do edycji siedemnasto- i osiemnastowiecznych zob. H. Duda, „...każdą razą Biblią odmieniać”. *Modernizacja języka przedruków Nowego Testamentu ks. Jakuba Wujka*, Lublin 1998.

¹² Zob. odpowiednio: G. Borysławska, *Różnice między kolejnymi wydaniem Nowego Testamentu w przekładzie Jakuba Wujka*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica”, 1, 1981, s. 10; K. Gašiorowski, *Dwa psalterze ks. Wujka*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 14, 1959, 3, s. 258.

¹³ Zob. np. K. Drzymała, *Wpływ księdza Stanisława Grodzickiego T.J. na tłumaczenie Biblii ks. Jakuba Wujka T.J.*, „Polonia Sacra” 4, 1951, 1, s. 71–72; K. Gašiorowski, op. cit., s. 8–10, 14; J. Gołąb, *O tłumaczeniu Nowego Testamentu przez ks. Jakuba Wujka*, Warszawa 1906, s. 21–22; M. Kossowska, *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968, s. 349–352; R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, t. 1: *Od początku do 1638 roku*, Poznań 2016, s. 459; W. Smereka, *Zarys bibliograficzny*, s. 67; idem, *Wstęp*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka T.J. z roku 1593*, oprac. W. Smereka, Kraków 1967, s. XXXIV–XXXV.

pytania: w jakim stopniu B99 jest „Biblią Wujka”, a w jakim „Biblią jezuicką” albo „Biblią cenzorów”?

Co interesujące, wszystkie późniejsze reedycje Nowego Testamentu z XVII w. (1605, 1617, 1621, 1647), drukowane za zgodą władz zakonnych, powtarzają tekst NT94 (mimo istotnych nakładów poniesionych przez zakon na cenzurę), tak samo jak edycje *Postylli katolickiej mniejszej* z lat 1596, 1605 i 1617. Analogicznie wygląda sytuacja w wypadku Psalterza – wydania z lat 1616, 1626 i 1688 kopiują tekst z 1594 r. Ocenzurowane wydanie z 1599 r. zostało powtórzone dopiero w 1740 r.¹⁴

Wydanie NT93 również poddano zakonnej kontroli. W 1591 r., kiedy gotowy był przekład Nowego Testamentu, Ludovico Maselli zwołał do Krakowa „zwyczajową konsultację”. W jej wyniku w rewizję Wujkowego dzieła zaangażowano kilku jezuitów. Ich współpraca z Wujkiem dobiegła końca w połowie 1592 r. i wtedy rozpoczął się druk NT93¹⁵.

Co działo się z przygotowanym przez Wujka przekładem w latach 1591–1592? Wiadomo, że musiało wówczas dojść do jakichś mniejszych lub większych zmian, czy to w formie narzucenia ich Wujkowi, czy to uzgodnienia z nim koncepcji i rozwiązań, które stosował później przy pracy nad przekładami pozostałych części Pisma Świętego. Dotychczas jednak niemożliwe okazywało się – inaczej niż w wypadku cenzury *post mortem* – przesłedzenie wprowadzonych modyfikacji. Nie zachował się rękopis Wujkowego tłumaczenia, podstawa pracy pierwszej cenzury (tak nazywam dalej prace nad Nowym Testamentem w latach 1591–1592. Modyfikacje „Biblii Wujka” w latach 1597–1598 określam mianem drugiej cenzury).

Mamy do dyspozycji także edycje *Postylli katolickiej* Wujka. Dwuczęściowe wydanie *Postylli mniejszej* z lat 1579 i 1580 (*editio princeps*, dalej: PKM79–80) zawiera pierwsze „wprawki translatorskie” jezuitów (o czym informował w *Przedmowie*¹⁶), perykopy ewangeliczne przedrukowane

¹⁴ Zob. W. Smereka, *Zarys bibliograficzny*, s. 68–71.

¹⁵ Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, 9 I 1593, Braunsbergae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 171, f. 3rec.–ver. Fotokopia znajduje się w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21. W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować Pani Małgorzacie Zając z Biblioteki Akademii Ignatianum za pomoc podczas kwerendy źródłowej. W przyp. 40 omawiam możliwe datacje pracy nad przekładem Nowego Testamentu i wydarzeń związanych z pierwszą cenzurą.

¹⁶ „Przy tym teksty Ewangeliej, którem w wielkiej postylli prosto był napisał z Nowego Testamentu Krakowskiego, terazem pilniej i właśnie na polskie

w reedycjach z 1582 (dalej: PKM82) i 1590 r. (dalej: PKM90). Różnice między tekstem perykop a kompletnego Nowego Testamentu z 1593 r. prześledziła Danuta Bienkowska¹⁷. Jej zdaniem perykopy te poświadczają pierwszy etap kształtowania się przekładu i stylu, który dzięki doświadczeniu zdobywanemu przez Wujka w ciągu dalszych prac został znacznie zmodyfikowany i doprowadzony do wysoko ocenianej przez badaczy, komunikatywnej postaci tekstu z NT93¹⁸.

Podczas porównywania poszczególnych wydań przekładów biblijnych Wujka i ich fragmentów odkryłem, że PKM90 zawiera perykopy różniące się od tych z lat 1579–1580 i 1582. Mam tutaj na myśli zmiany świadczące o postępującej pracy nad przekładem i zdecydowanie wykraczające poza modyfikacje czy warianty, które mogłyby powstać na etapie druku. Perykopy ewangeliczne z PKM90 stanowią, jak twierdzę, świadectwo pierwotnego przekładu Nowego Testamentu Wujka sprzed współpracy z pierwszą komisją cenzorów, w której szczególną rolę odegrał Justus Rabb. Możliwe jest prześledzenie zmian, których wówczas dokonano.

Moja argumentacja sprowadza się do trzech punktów, omówionych w poniższych podrozdziałach. Pierwszy krok stanowi wykazanie, że tekst perykop ewangelicznych z PKM90 powiązany jest z przekładem Nowego Testamentu, przygotowywanym przez Wujka w tym samym czasie. Kolejny etap to klasyfikacja i omówienie zmian, jakie zaszły w tekście Nowego Testamentu między PKM90 a NT93. W końcowej

wyłożył, konferując je z greckim językiem, i niektóre słowa więcej z greckiego aniżeli z łacińskiego. Przetoż się nikt niechaj nie dziwuje, jeśli się kędy zda, żeby się co a *Vulgata editio* latina odstało. Bo acz *Vulgata editio* jest i ma być u wszystkich napewniejsza, wszakże nie broni Kościół *ad fontes recurrere* i z nimi *conferre*”, *Postylle mniejszej części pierwsza ozimnia, to jest Krótkie Kazania albo Wykłady Świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto* [—], ex officina Ioannis Vvolrabi, Poznań 1579, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, SD 41649; *Postylle mniejszej części wtóra letnia, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto* [—], ex officina Ioannis Vvolrabi, Poznań 1580, BO, XVI 1738 (dalej: PKM79–80), k.) (ver.

¹⁷ D. Bienkowska, *O kształtowaniu się języka tekstów ewangelicznych w przekładzie Jakuba Wujka (różnice między Postyllą a Nowym Testamentem)*, „Rozprawy Komisji Językowej”, 38, 1993, s. 5–14.

¹⁸ Np.: „Na piękno słowa Pisma św. jest Wujek wrażliwy jak chyba żaden z naszych tłumaczy wieku. Uważa za swój obowiązek dać przekład nie tylko wierny, ale i w słownym ukształtowaniu taki, który by własnością i gładkością polskiej mowy z każdym przyszłym zrównał”, M. Kossowska, op. cit., s. 354. Wujek nadał „Pismu św. [NT93 – T.R.] w polskiej wersji piękny i zrozumiały dla wszystkich kształt”, W. Smereka, *Wstęp*, s. XLII; zob. też pozycje wymienione w przyp. 13.

części dowodzę, że te zmiany należy łączyć właśnie z pierwszą cenzurą, ze współpracą z Justusem Rabbem. Przed przedstawieniem argumentacji i wyników analizy źródeł oraz perykop ewangelicznych omawiam stosowaną terminologię i metodę pracy, czyli genetykę przekładu.

Genetyka przekładu

Dynamika wydarzeń i przemian kulturowych w ostatnich dekadach XVI w. i w początku kolejnego stulecia (konwersje możnych patronów protestantyzmu, szybko postępująca rekatolizacja, polityka religijna Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy, zacieśnianie związków między tożsamością etniczną a religijną) znajduje odzwierciedlenie w procesie powstawania „Biblii Wujka”. Kontrowersje i spory dotyczące zasad i postaci realizowanego przekładu świadczą o odmiennej formacji intelektualnej i kulturowej zaangażowanych osób¹⁹. Tym samym stanowią ślady konfliktu różnych postaw w obrębie Towarzystwa Jezusowego oraz odmiennych koncepcji katolicyzmu potrydenckiego (względnie: kontrreformacji/reformy katolickiej). Badanie zmian zachodzących między kolejnymi wydaniem przynosi istotne wiadomości dotyczące tych zagadnień, stanowi probierz dynamicznych zmian kulturowych. Doskonałego przykładu owocnego zastosowania takiej perspektywy dostarczył Andrea Ceccherelli w *Candide et prudenti censore*, rozdziale monografii poświęconej *Żywotom świętych Piotra Skargi*²⁰. Autor interesująco i przekonująco ukazał, w jaki sposób stopniowa ekspurgacja *Żywotów*, rugowanie z nich wszelkich partii tekstu, które mogłyby wywołać zgorzienie, koresponduje z postępującą „pruderyzacją” kultury potrydenckiej.

Celem prac, których częściowe wyniki omawiam w niniejszym artykule, jest opis i wyjaśnienie procesu powstawania „Biblii Wujka” w kontekście formowania się kultury potrydenckiej. Jest to możliwe dzięki odnotowaniu i analizie różnic między kolejnymi wydaniem na wstępnym etapie pracy. Stosowaną tutaj metodę nazwałbym genetyką

¹⁹ Zob. np. K. Drzymała, op. cit., s. 71–80; D. Frick, *Polska philologia sacra w czasach reformacji i kontrreformacji. Kilka kart z historii sporów wyznaniowych (1551–1632)*, tł. K. Szymańska, Warszawa 2018, s. 145–192, 203–230; R. Pietkiewicz, op. cit., s. 452–478.

²⁰ A. Ceccherelli, *Candide et prudenti censore*, w: idem, *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych”*, tł. M. Niewójt, Izabelin 2003, s. 143–167.

przekładu. Przedmiotem moich badań są kolejne wersje tłumaczenia jako efekt zbiorowej pracy jezuitów, dlatego niewłaściwy byłby opis w kategoriach edytorstwa i tekstologii, mówienie o tekście jednego dzieła i jego wariantach oraz „intencji autorskiej” tłumacza jako instancji kształtującej taki tekst.

Jako adekwatne do badania i opisu powstawania „Biblii Wujka” wydają się metody oraz język krytyki genetycznej. Jej celem jest „analiza procesu powstawania dzieła literackiego oraz jego interpretacja, uwzględniająca brudnopisy i dokumenty robocze”²¹, których rolę w tym wypadku z powodzeniem mogą odgrywać liczne druki wymienione we wstępie. Krytyka genetyczna dąży do nieteleologicznego badania i objaśniania powstawania dzieła w kategoriach procesu, do odkrywania okoliczności i czynników oddziałujących na ten proces. Jak pisał Henri Mitterand: „można próbować uchwycić za jednym zamachem kilka spośród źródłowych związków, które w czasie bezpośrednio poprzedzającym narodziny dzieła łączą serię faktów historycznych, ciągi dyskursów oraz proces tworzenia tekstu”²².

Zgodnie z koncepcjami krytyki genetycznej kolejne wydania dzieła utrwalają pewną jego formę, a większość z omawianych edycji przekładu Wujka mogłaby dodatkowo poszczycić się stosunkowo bogatą tradycją przekazu w późniejszych wiekach. Każda taka względnie ustabilizowana w artefaktach postać dzieła jest tekstem²³. Pojęcia tego używam więc w odniesieniu do brzmienia Pisma Świętego w poszczególnych edycjach, przykładowo: tekst NT93.

Jednocześnie te właśnie teksty konstytuują kolejne etapy procesu powstawania „Biblii Wujka”. Przekład funkcjonował w kilku wersjach, zawierających rezultaty pracy różnych osób w różnym czasie. Pierwsza z tych wersji to perykopy ewangeliczne zawarte w wydaniach *Postylli katolickiej mniejszej* od 1579 do 1590 r. Na drugą składają się NT93 i NT94, których brzmienie negocjowano podczas pierwszej cenzury w latach 1591–1592. Trzecią wersją – i ostatnią spośród branych tutaj pod uwagę – jest Biblia ze zmianami wprowadzonymi po śmierci Wujka podczas drugiej cenzury w latach 1597–1598, wydrukowana w 1599 r.

Ponadto w tekstach poszczególnych edycji pierwszych dwóch wersji „Biblii Wujka” występują pewne różnice – Wujek wprowadził do nich

²¹ P.-M. de Biasi, *Genetyka tekstów*, tł. F. Kwiatek, M. Prussak, Warszawa 2015, s. 9.

²² Cyt. za: ibidem, s. 158–159.

²³ Ibidem, s. 48–50, 85.

mniejsze lub większe zmiany autorskie. Trzy redakcje ma więc pierwsza wersja przekładu. Jedną z nich poświadczają wydania PKM79–80, drugą – PKM82, trzecią zaś – edycja PKM90 (o czym piszę w dalszej części artykułu). W dwóch redakcjach występuje także wersja Nowego Testamentu znana z druków z 1593 i 1594 r. Do tego drugiego, „popularnego” wydania z 1594 r., w którym pominięto obszerny aparat krytyczno-egzegetyczny (paratekst), wprowadził Wujek pewne zmiany redakcyjne związane – choć nie wyłącznie – z ukazaniem się udoskonalonego wydania Wulgaty syksto-klementyńskiej²⁴.

W siatce pojęciowej proponowanej przez mnie genetyki przekładu funkcję „intencji autorskiej” pełni strategia translatorska: zespół przekonań czy tez na temat konkretnego przekładu, dotyczących w wypadku wczesnonowożytnych tłumaczeń Pisma Świętego na języki wernakularne: (1) najlepszych lub obowiązujących podstaw tekstowych, (2) właściwości Biblii w językach oryginalnych, cech tych języków (składni, fleksji, semantyki itp.) i (3) sposobów oddawania ich w polszczyźnie, a zatem także pożądanego stylu, (4) miejsca nowego tłumaczenia w serii przekładowej (odniesienie do wcześniejszych wernakularnych wydań), wreszcie – (5) funkcji dzieła i adresu czytelniczego. W wypadku „Biblii Wujka” możemy obserwować zmiany w podejściu do tych punktów. Na etapie pierwszej i drugiej cenzury poszczególne tezy i przekonania musiały być przedmiotem dyskusji i uzgodnień między jezuitami.

Strategia translatorska – „sprowadzająca się do pewnej liczby świadomych decyzji podjętych na poziomie globalnym”²⁵ – to, jak pisała Izabela Winiarska-Górska, sposób „organizacji warsztatu tłumacza, odnosi się przede wszystkim do tzw. globalnej koncepcji tłumaczenia i obejmuje dwie grupy czynników. Pierwsza to różnego rodzaju

²⁴ W NT94 w stosunku do NT93 wprowadzono ok. 285 zmian w 282 wersach. 158 spośród tych modyfikacji wynika z odmienności Wulgaty syksto-klementyńskiej z 1592 r. od Wulgaty lowańskiej z 1574 r., wcześniejszej podstawy przekładu, pozostałe zaś nie mają z tym związku. Wujek wprowadził 55 nowych rozstrzygnięć translatorskich (leksyka, składnia), 50 zaś różnic dotyczy „naddatków” – słów niemających bezpośredniego odpowiednika w Wulgacie, dla których typograficznego oznaczenia stosowano kursywę – chodzi tutaj o ich pochylenie, wyprostowanie, dodanie bądź usunięcie. Jak się wydaje, sposób oznaczania tych naddatków był mało czytelny dla zecerów. Na pozostałe 22 odmienności składają się prawdopodobne usterki druku (np. przeoczenie jednoliterowych wyrazów), korekta błędów obecnych w poprzednim wydaniu oraz usunięcie lub dodawanie partykuł emfatycznych.

²⁵ J. Brzozowski, *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*, Kraków 2011, s. 55.

bezpośrednie determinanty przekładu, które dotyczą ukształtowania tekstu i są w pełni kontrolowane przez tłumacza. Druga grupa obejmuje czynniki o charakterze ideologicznym. Mogą być one uświadamiane lub nie w pełni uświadamiane²⁶. Strategia translatorska konstituuje się więc jako wypadkowa świadomych wyborów tłumacza oraz czynników, na które ma ograniczony wpływ.

Informacje dotyczące strategii translatorskiej mogą być mniej lub bardziej sprofilowane zarówno w publikowanych drukiem źródłach dotyczących koncepcji czy zasad przekładu, zawierających informacje o nim (tytuły, przedmowy, kazania, dzieła polemiczne itp.), jak i w rękopiśmiennych źródłach archiwalnych (w tym wypadku przede wszystkim korespondencji jezuitów). Przeprowadziłem kwerendy w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Kórnickiej PAN, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności, Bibliotece Książąt Czartoryskich, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, Archivum Romanum Societatis Iesu, Biblioteca Pontificia Università Gregoriana w Rzymie oraz Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu.

Materiały te jednakże w dużej części nie dotyczą bezpośrednio samego przekładu, a dają wyraz przekonaniom poszczególnych osób zaangażowanych w tłumaczenie i jego redakcję bądź też cenzurę. Często są to informacje o charakterze negatywnym (np. co Grodzicki uważał w przekładzie Wujka za skandaliczne; zob. niżej, s. 103–105), mało precyzyjne, czasami trudno uzyskać pewność, do którego konkretnie etapu prac się odnoszą, wreszcie – nie wszystkie tego typu translatorskie deklaracje zostały zrealizowane, a czasem wręcz postępowano wbrew nim. Część z tych zasad może nie być w żaden sposób wyrażona *explicite* i konieczna jest ich rekonstrukcja na podstawie samego tekstu przekładu.

Nieodzowna jest więc systematyczna analiza samej materii przekładu: tekstu poszczególnych wydań i relacji między nimi z ciągłym odniesieniem do podstaw tekstowych – konkretnych wydań Wulgaty i greckiego Nowego Testamentu²⁷. W ramach opisywanych badań w arkuszach kalkulacyjnych skolacjonowałem wszystkie fragmenty

²⁶ I Winiarska-Górska, *Ideologia unitariańska a strategię translatorskie i styl przekładu Nowego Testamentu Marcina Czechowica (1577)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, 25 (45), 2018, 2, s. 277.

²⁷ Wulgata łowańska z 1574 r., Wulgata syksto-klementyńska z 1592 r. oraz tzw. Poliglotta antwerska z lat 1568–1573; zob. bibliografia.

tekstu biblijnego z wydań: PKM79–80, PKM82, PKM90, NT93, NT94, *Psalterz Dawidowy* z 1594 r. i B99. Odnotowywałem wszelkie różnice związane z autorskimi lub korektorsko-cenzorskimi zmianami. Nie brałem pod uwagę odmienności, które w perspektywie moich badań są adiaforyczne, świadczą o właściwościach dialektalnych i idiolektalnych (np. zecerów i korektorów)²⁸. Przygotowane przeze mnie arkusze z kolacjonowaniem liczą około 12 tys. wierszy.

Proces kolacjonowania (*recensio*), oprócz utworzenia bazy danych z możliwością przeszukiwania i porządkowania, dostarcza podstawowych obserwacji tekstowych o charakterze translatologicznym. Jest to – jak pisał Jerzy Brzozowski – „pierwszy stopień, najniższy [–] poziom obserwacji, na którym zauważamy podstawowe fakty językowe”²⁹. Są to stwierdzenia typu „w wersecie X słowu Y odpowiada słowo Z”. Większa grupa takich obserwacji pozwala przejść na poziom pewnej generalizacji (szukanie „prawidłowości natury formalnej lub funkcjonalnej”³⁰), a więc do twierdzeń jak: „łacińska struktura gramatyczna D jest oddawana przez dwie różne struktury polskie, a mianowicie...”. Tego rodzaju prawidłowości składają się na „poziom drugi, operacyjny przekładu”³¹, do którego należą takie zjawiska, jak racjonalizacja czy ortonimia³². Po skompletowaniu obszerniejszej listy zjawisk przekładowych na tymże poziomie możliwe jest sformułowanie jeszcze ogólniejszych wniosków, dotyczących trzeciego, globalnego poziomu przekładu – strategii translatorskiej. Pozwala to uzupełniać i weryfikować informacje zaczerpnięte ze źródeł, które z kolei wskazują, czego można oczekiwać po tekście konkretnego wydania, a przede wszystkim sytuują szczegółowe obserwacje w szerszym kontekście.

Jednocześnie proces kolacjonowania, zgodnie z procedurami tradycyjnej filologii (tekstologii), pozwala ustalić relacje genetyczne między poszczególnymi wydaniem (*recensio* i *interpretatio*). Analiza mechanizmów powstawania i reprodukcji błędów łączących

²⁸ Przede wszystkim oboczności grafii: spółgłosek (dźwięczność / bezdźwięczność, grupy spółgłoskowe, miękkość) i samogłosek (samogłoski jasne, wyższe i niższe), nazw obcojęzycznych itp.

²⁹ J. Brzozowski, op. cit., s. 65.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 66–67.

³² Racjonalizacja to mechanizm, w wyniku którego „tłumacz przekomponowuje zdania i sekwencje zdań w taki sposób, aby je ułożyć zgodnie z pewną ideą porządku danej mowy” (ibidem, s. 59), ortonimia polega zaś na tym, że autor „decyduje się na wyrażenie bardziej typowe w codziennym użyciu języka docelowego niż zwrot wybrany przez autora w jego własnym języku”, ibidem.

i dzielących poszczególne wydania umożliwia np. stwierdzenie, który druk (PKM79–80 czy PKM82) stanowił podstawę pracy nad PKM90 (zob. niżej, s. 93–95). Niekiedy także prowadzi do zaskakujących wniosków, jak choćby ten, że perykopy ewangeliczne w wydaniu *Postylli katolickiej większej* z 1584 r. (dalej: PKW84) stanowią kontaminację czytań liturgicznych z pierwodruku *Postylli katolickiej większej* (podanych według Nowego Testamentu Biblii Leopoldy)³³, z autorskim przekładem Wujka z PKM79–80.

Postylla katolicka mniejsza z 1590 r.

PKM90 jest trzecim wydaniem *Postylli katolickiej mniejszej*. Do wznowień dzieła dodawano kolejne perykopy (w PKM82 – dwie, 30 wersetów, w PKM90 – jeszcze osiem, 59 wersetów) w zestawie z nowymi kazaniem bądź jako drugie czytanie na dany dzień „według zwyczaju rzymskiego”. Liczbowy charakter zmian między kolejnymi wydaniem *Postylli katolickiej mniejszej* ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Zmiany w edycjach PKM79–80, PKM82 i PKM90

	Liczba wersetów ewangelicznych ³⁴	Liczba wersetów zmodyfikowanych w stosunku do poprzedniego wydania	Procent zmodyfikowanych wersetów
PKM79–80	841	–	–
PKM82	871	22	ok. 3% (=22/841*100%)
PKM90	930	117	ok. 13% (=117/871*100%)

³³ Zob. D. Bieńkowska, op. cit., s. 5, zob. też przyp. 14. Perykopy ewangeliczne w PKW84 zostały zaktualizowane na podstawie przekładu dokonanego przez Wujka do *Postylli katolickiej mniejszej*. Zmiany nanoszono na egzemplarz *Postylli katolickiej większej* z 1573 r. w sposób dość niekonsekwentny, co doprowadziło do świetnie widocznych kontaminacji, np. w Mt 21, 8, „na pierwszą niedzielę Adwentu Ś. Ewangelia” 1573: „A ona wielka tłuszczą rozpostarła szaty swe na drodze: a drudzy obławowali gałęzie z drzew i miotali na drodze”, 1579–1580: „A tłuszczą wielką ślali odzienia swoje na drodze, drudzy zaś obcinali różgi z drzew i ślali na drodze”, 1584: „A wielka tłuszczą rozpostarła szaty swe na drodze, a drudzy obcinali gałęzie z drzew i ślali na drodze”. Zob. też F. Gryglewicz, *Praprzekład Ewangelii ks. Jakuba Wujka*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 7, 1954, 1–2, s. 34.

³⁴ W liczbie wersetów ewangelicznych nie uwzględniam wersetów występujących podwójnie lub potrójnie w tożsamych bądź częściowo pokrywających się perykopach.

Różnic między pierwodrukiem i drugim wydaniem postylli jest więc, jak widać, niewiele. Część z nich z pewnością mogła powstać podczas składu, pojedyncze świadczą jednak o stopniowej pracy redakcyjnej na tekście, np.:

(I) J 20, 26, „Niedziele pierwszej po Wielkiejnocy Ewangelia”³⁵:

PKM79–80: „A po ośmi dniach zasię byli **wewnątrz** uczniowie jego”;

PKM82: „A po ośmi dniach zasię byli **w domu** uczniowie jego”;

Wulgata³⁶: „Et post dies octo, iterum erant discipuli eius **intus**”.

Znacznie więcej modyfikacji, jak widać w tabeli 1, zaszło między PKM82 a PKM90. Ich zakres wykracza poza warianty, które mogłyby powstać przy składzie druku. Większość zmian jest stosunkowo niewielka i dotyczy przede wszystkim trzech kwestii.

Po pierwsze leksyki – mniej lub bardziej konsekwentnie stosowanych polskich odpowiedników słów łacińskich. Tego typu zmian w obrębie 117 wersetów zmodyfikowanych w PKM90 w stosunku do PKM82 wystąpiło około 80, np.:

(II) Łk 21, 32, „Na wtórą niedzielę adwentową Ewangelia Wtórą Niedzielę adwentową / Ewangelia”:

PKM82: „nie przeminie ten to **wiek**, aż się to wszystko stanie”;

PKM90: „nie przeminie ten **naród**, aż się wszystko stanie”;

Wulgata: „non praetereribit **generatio** haec, donec omnia fiant”.

Szczególnymi przypadkami w obrębie tej grupy są zmiany spójników (w około 20 wypadkach):

(III) J 1, 20–21, „Na czwartą niedzielę Adwentu ś. Ewangelia”:

PKM82: „I wyznał jest a nie zaprzął, **i** wyznał jest, iż nie jestem ja Chrystus”;

PKM90: „I wyznał a nie zaprzął, **a** wyznał, iż nie jestem ja Chrystus”;

Wulgata: „Et confessus est, et non negavit: **et** confessus est, Quia non sum ego Christus”.

oraz zmiany przyimków wraz z ich związkami rządu (około 5 przypadków):

(IV) Łk 11, 15, „Niedziele trzeciej w Post Ewangelia”:

PKM82: „**w** Belzeubie, książęciu czartowskim, wygania czarty”;

³⁵ Tu i dalej tytuły perykop w przykładach podane są za pierwszym cytowanym wydaniem, w tym wypadku PKM79–80.

³⁶ Wszystkie cytaty za Wulgatą pochodzą z Wulgaty łowańskiej z 1574 r.; zob. bibliografia.

PKM90: „**przez Belzebuba, księżę czartowskie**, wygania czarty”;
Wulgata: „**In Beelzebub principe daemoniorum** eiicit daemonia”.

Po drugie usunięcia lub dodania monosylabowych leksemów: zaimków (w 9 wersetach), co można było zaobserwować w przykładzie II, a także partykuł (11 przykładów):

(V) Mt 20, 14, „**Niedziele starego Zapustu Ewangelia**”:

PKM82: „**Weźmi** co twego jest”;
PKM90: „**Weźmiż** co twego jest”;
Wulgata: „**Tolle** quod tuum est”.

Po trzecie przekształceń szyku. Takich przypadków jest około 15, przeważnie dotyczą pozycji dopełnienia albo podmiotu w stosunku do formy czasownika lub imiesłowu:

(VI) J 8, 59, „**Niedziele piątej w Post Ewangelia**”:

PKM82: „Brali <t>edy [iedy – T.R.] kamienie, **aby ciskali nań**”;
PKM90: „Brali tedy kamienie, **aby nań ciskali**”;
Wulgata: „Tulerunt ergo lapides **vt iacerent in eum**”.

Nie ulega wątpliwości, że przynajmniej duża część omówionych zmian została wprowadzona przez Wujka. Wiadomo, że regularnie poprawiał i rozbudowywał kolejne edycje *Postylli*, przede wszystkim dodając kolejne kazania bądź perykopy. Informacje o tym zawierają charakterystyczne tytuły wydań: „znowu poprawiona i po wtóre wydana” (PKM82), „znowu przejrzana i poprawiona” (PKW84), „znowu z pilnością przejrzana, poprawiona i po trzecie wydana” (PKM90), a także Wujkova dedykacja ostatniego z wymienionych wydań Zygmuntovi III: „*Postyllę katolicką mniejszą* [—] teraz znowu ode mnie z pilnością przejrzaną, poprawianą [—] Waszej Królewskiej Miłości [—] chętliwie ofiaruję, oddawam i przypisuję”³⁷. Analiza wybranych perykop z *Postylli katolickiej mniejszej* z 1596 r. oraz fragmentów ewangelii z *Żywota i nauk Pana Naszego Jezusa Chrysta* (1596) pokazuje, że druki te z praktycznie stuprocentową dokładnością oddają tekst NT94, najbardziej „aktualnej” wówczas wersji

³⁷ J. Wujek, *Najjaśniejszemu i niezwyćżonemu Panu a Panu Zygmuntovi Trzeciemu* [—], w: *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok* [—], w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1590, BO, XVI 4183 (dalej: PKM90), k.)(iiii³.

przekładu³⁸. Zapewne powtórzenie tekstu perykop za NT94 było najprostszym rozwiązaniem dla autora i drukarza: nie było potrzeby nanoszenia korekty na egzemplarz wcześniejszego druku (być może zaś – na rękopiśmienną kopię).

Biorąc pod uwagę omówione wyżej zmiany redakcyjne oraz praktykę wydawniczą Wujka, wnioskuję, że PKM90 również zawiera najbardziej aktualną w tym czasie postać przekładu – tekst Wujkowego tłumaczenia Nowego Testamentu, nad którym jezuita pracował w 1590 r., a które nie zostało jeszcze poddane zakonnej cenzurze. O tym, że w 1591 r. Wujek rozpoczął druk – a zatem swoją wersję musiał uważać za gotową – wiadomo z listu Ludovica Masellego (najpierw wizytatora, a później prowincjała) do Claudia Aquavivy z 9 stycznia 1593 r. Na prośbę generała Maselli opisywał okoliczności, jakie towarzyszyły pracom nad wydaniem Nowego Testamentu i pierwszej cenzurze:

Cum venissem ex Urbe in Provinciam inveneram iam Novum Testamentum sub praelo, prodiat enim iam unum folium assensu censorum a Patre Campano bonae memoriae constitutorum, verum paulo post admonitus fui non fuisse in ea versione observata ea, quae in facultate a Summo Pontifice et a Paternitate Vestra concessa continebantur, maxime vero quod censores illi non adfuerint praesentes versioni, prout praescribitur, quam ob cau<s>am [causam – T.R.] institueram Cracoviae solennem consultationem³⁹.

Ludovico Maselli przybył do Krakowa najpóźniej w początku września 1591 r. – jego pierwszy znany list z ówczesnej stolicy Polski datowany jest bowiem na ósmy dzień tego miesiąca. Około pół roku oddziela więc ukazanie się PKM90 – której przedmowa została przez Wujka sygnowana 29 listopada 1590 r. – od rozpoczęcia i szybkiego wstrzymania prac edytorskich nad Nowym Testamentem w wyniku wątpliwości co do uczynienia zadość warunkom pozwolenia

³⁸ Porównałem perykopy „Na dzień Trzech Królów”, „Niedziele wtórej po Wielkiejno<cy>”, „Niedziele 7 po Trójcy Ś.”, „Niedziele 18 po Trójcy S.” z wydań PKM90, *Żywota i nauk Pana Naszego Iezu Chrysta z 1596 r.*, *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania abo Wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto* [–], w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1596, BO, XVI 4184 (dalej: PKM96), NT93 i NT94. PKM96 – za wyjątkiem nieznacznych różnic graficznych i kontekstowych uzupełnień (zob. przyp. 44) – podaje tekst równobrzmiący z NT94.

³⁹ Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, 9 I 1593, Braunsbergae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 171, f. 3rec.–ver.

Grzegorza XIII. Znaczy to, że te dwie edycje były powiązane z pracami Wujka nad kompletnym przekładem Nowego Testamentu⁴⁰.

⁴⁰ Problemy stwarza rozumienie frazy rozpoczynającej cytowany list – „Cum venissem ex Urbe in Provinciam” – kluczowej dla datacji omawianych wydarzeń. W literaturze przedmiotu można znaleźć dwie interpretacje. Pierwsza z nich, jak się zdaje, oparta jest na fakcie, że Maselli przybył z Rzymu do Polski na przełomie lipca i sierpnia 1590 r., 7 sierpnia nadał bowiem z Braniewa list do Aquavivy; zob. K. Drzymała, op. cit., s. 73. Inaczej rozumiał jednak tę informację J. Popłatek, pisząc: „Praca nad rękopisem była już ukończona, oddana pod prasę u Piotrkowczyka i z początkiem września 1591 r. jeden arkusz był już wydrukowany. Gdy 10 września 1591 r. w miejsce Jana Pawła Campana objął rządę prowincji Ludwik Maselli, a druk Nowego Testamentu był w toku, znalazł się ktoś [–], co doniósł nowemu prowincjałowi, że w przygotowaniu przekładu do druku nie zachowano warunków postawionych przez Stolicę Apostolską i generała Aquaviva” (idem, *Obecny stan badań*, s. 54), nie powołał się, niestety, na źródła inne niż omawiany list, nie podając także przesłanek stojących za takim rozumieniem. Wnioskuje więc, że dla badacza fraza musiała oznaczać: „kiedy przybyłem z Rzymu i zostałem prowincjałem” – objęcie przez Masellego obowiązków wyjaśniałoby, dlaczego zastrzeżenia zgłoszono akurat jemu, nie zaś Giovanniemu Paolo Campanie. Jakkolwiek jest to parafraza niepewna i nie w pełni przekonująca, jako poprawne jawi się umiejscowienie w okolicach września 1591 r. przerwania druku (rozpoczętego nieco wcześniej) i związanych z przekładem kontrowersji. Dopiero wtedy Maselli, wówczas jeszcze jako wizytator, pojawił się w Krakowie. Wcześniej wizytował kolegia w Braniewie, Połocku, Dorpacie, Rydze i Wilnie – szlak podróży, jakie miał odbyć, opisywał generałowi Campanie; Ioannes Paulus Campano Claudio Aquavivae, Nesvisii, 23 VIII 1590, Archivum Romanum Societatis Iesu, FG. 645, 2 caps: BO-CHI, k. 2rec. W dalszej części omawianego listu o Nowym Testamencie Wujka Maselli pisał, że prace powołanej przezeń komisji zakłóciło nadejście zarazy (zob. niżej, s. 102–103). Ta zaatakowała Kraków w początku września 1591 r. Uwzględnienie materiałów archiwalnych, do których miał dostęp J. Popłatek i z których najprawdopodobniej korzystał (korespondencja jezuitów z Archivum Romanum Societatis Iesu, tomy Germania), dodatkowo wspiera taką datację. W liście do generała z 9 IX 1591 r. Maselli informował bowiem, czym po powrocie z Rzymu będzie zajmował się ojciec Łukasz Zelascius, wyznaczony przezeń do komisji cenzorskiej: „Il Patre Luca restar<á> [restara – T.R.] in Cracovia per censurare e rivedere con due altri la versione del Testamento Novo del Patre Wuieco”, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 169, k. 254ver. Fotokopia znajduje się w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21. W literaturze przedmiotu można ponadto znaleźć daty ukończenia przez Wujka przekładu od 1589 do 1591 r. Niewątpliwą datą *ante quem* jest lipiec lub sierpień 1591 r. Moim zdaniem tłumaczenie nie mogło zostać ukończone wiele wcześniej. Jak bowiem pisał Maselli w niecytowanej części listu, kiedy wydanie się opóźniało, w 1592 r. Wujek pospieszał go ze łzami w oczach (zob. s. 103), a więc zależało mu na rychłym druku. Translacją Nowego Testamentu jezuita zajmował się najprawdopodobniej w 1589 i 1590 r. – od sierpnia 1589 r. przez dłuższy czas

Mimo że perykopy PKM90 zawierają aktualną w tym roku wersję przekładu, to jednak tekst opublikowany z pewnością nie jest identyczny z niezachowanym rękopisem. Należy pamiętać, jak przygotowywano kolejne, poprawione wydania *Postylli* – najprawdopodobniej przez nanoszenie poprawek na egzemplarze wcześniejszych edycji. Doprowadziło to do specyficznych kontaminacji w wydaniu PKW84 (zob. przyp. 33). Z pewnością tak właśnie było i w tym wypadku, a wyraźnie ukazuje to analiza błędów druku, ich reprodukcji i korekty.

W PKM79–80, PKM82 i PKM90 dziesięć miejsc zidentyfikowałem jako błędy (powstałe najprawdopodobniej podczas składu druku bądź przy przepisywaniu rękopisu w wyniku nieuwagi zecera czy kopisty), które dzielą się na trzy grupy: (A) tzw. *saut du même au même* (przeskoczenie pomiędzy takimi samymi zakończeniami wyrazów lub zdań)⁴¹, (B) pominięcia syntagmy⁴², (C) omyłki literowe. Oto przykłady:

(A, VII) Łk 7, 38, „Na dzień świętej Maryjej Magdaleny Ewangelia”:

PKM79–80: „i stanąwszy z tyłu u nóg jego, poczęła łzami polewać **nogi jego i włosami głowy swej ucierała, i całowała nogi jego, i olejkiem mazała**”;

PKM82: „i stanąwszy z tyłu u nóg jego, poczęła łzami polewać **nogi jego** i olejkiem mazała”;

PKM90: „i stanąwszy z tyłu u nóg jego, poczęła łzami polewać **nogi jego** i olejkiem mazała”;

Wulgata: „et stans retro secus pedes eius, lachrymis coepit **rigare pedes eius, et capillis capitis sui tergebat, et osculabatur pedes eius, et unguento ungebat**”.

(B, VIII) Mt 4, 10, „Niedziele pierwszej w Post Ewangelia”:

PKM79–80: „A jakoż ty mówisz: Potrzeba powyższyc Syna Człowieczego? [! – T.R.] Tedy rzekł im Jezus”;

PKM82: „A jakoż ty mówisz: Potrzeba powyższyc Syna Człowieczego? **A któryż to jest Syn Człowieczy?** Tedy rzekł im Jezus”;

PKM90: „A jakoż ty mówisz: Potrzeba powyższyc Syna Człowieczego?

przebywał w Krakowie, wcześniej zaś zarządzał misją w Siedmiogrodzie; zob. np. *Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596*, wyd. J. Sygański, cz. 2: *Ciąg dalszy*, Poznań 1920, s. 66–76. Wnioskuje więc, że po ukończeniu tłumaczenia na początku lub w połowie 1591 r., po uzyskaniu zgody cenzorów, Wujek starał się szybko powierzyć gotowe dzieło prasie drukarskiej.

⁴¹ Zob. A. Stussi, *Wprowadzenie do edytorstwa i tekstologii*, tł. M. Salwa, P. Salwa, Gdańsk 2011, s. 63.

⁴² Przynajmniej część takich błędów można by również uznać za przykłady *saut du même au même*. W niektórych bowiem wypadkach pominięty fragment znajdował się między tożsamymi, specyficznymi znakami interpunkcyjnymi (np. znakami zapytania, zob. przykład VIII).

A któryz to jest Syn Człowieczy? Tedy rzekł im Jezus”;

Wulgata: „et quomodo tu dicis, Oportet exaltari filium hominis? **Quis est iste filius hominis?** Dixit ergo eis Iesus”.

(C, IX) J 6, 2, „Niedziele śródopostnej Ewangelia”:

PKM79–80: „i szła za nim tłuszcza wielka **i** widzieli znamiona”;

PKM82: „i szła za nim tłuszcza wielka **i** widzieli znamiona”;

PKM90: „i szła za nim tłuszcza, **iz** widzieli znaki”;

Wulgata: „et sequebatur eum multitudo magna, **quia** videbat signa”.

Wszystkie przytoczone tu błędy wystąpiły już w *editio princeps Postylli katolickiej mniejszej*. Pierwszy z nich (VII) został powtórzony w każdym spośród badanych wydań *Postylli*, drugi (VIII) skorygowano już w PKM82, trzeci (IX) zaś – dopiero w PKM90. Wszystkie zidentyfikowane przeze mnie błędy zestawilem w tabeli 2.

Tabela 2. Błędy tekstowe w PKM79–80, PKM82 i PKM90

	Typ błędu	Lokalizacja	PKM79–80	PKM82	PKM90
1.	ominięcie syntagmy	Mt 4, 10, Niedziele pierwszej w Post	nie		tak
2.	<i>saut du même au même</i>	Łk 7, 38, Na dzień Ś. Maryjej Magdaleny	nie	tak	
3.	omyłka literowa	Łk 12, 39, Na dzień Ś. Marcina	nie		tak
4.	<i>saut du même au même</i>	Łk 14, 21, Niedziele 2 po ś. Trójcy	tak (inne pominięcie w dwu edycjach)		nie
5.	ominięcie syntagmy	Łk 16, 21, Niedziele pierwszej po Ś. Trójcy	tak		
6.	<i>saut du même au même</i>	Łk 18, 38–40, Na niedzielę zapustną	tak	nie	
7.	<i>saut du même au même</i>	J 1, 21, Na czwartą niedzielę Adwentu	tak	nie	
8.	omyłka literowa	J 6, 2, Niedziele śródopostnej	tak	nie	
9.	ominięcie syntagmy	J 12, 34–35, Na dzień powyższenia Krzyża Ś.	tak	nie	
10.	ominięcie syntagmy	J 20, 27, Na dzień Ś. Tomasza	tak		

Jak widać, z siedmiu błędów obecnych już w PKM79–80 w kolejnej edycji poprawiono tylko jeden, pojawiła się jeszcze jedna omyłka więcej (wiersz 1 w tabeli 2, przykład IX). Ze znajdujących się w PKM82 siedmiu błędów podczas prac nad PKM90 poprawiono

aż cztery (i popełniono dwa kolejne), co świadczy, że doszło wówczas do stosunkowo uważnej, jednakże niecałkowicie skutecznej korekty.

Mechanizm transmisji i eliminacji tych błędów świadczy, że tekst PKM90 powstał najprawdopodobniej przez naniesienie przez Wujka poprawek na egzemplarz PKM82⁴³. Nie zrobił tego jednak szczególnie konsekwentnie i możliwe, że pracował z pamięci, nie miał w ogóle przed oczyma (a na pewno nie przez cały czas) rękopisu ukończonej wersji przekładu. Perykopy ewangeliczne z PKM90 jawią się więc jako świadek Wujkowego przekładu Nowego Testamentu sprzed współpracy z komisją cenzorów wyznaczoną przez Ludovica Masellego. Jakkolwiek może to do pewnego stopnia rozczarowywać – nie mamy bowiem wglądu w „oryginał” ukończonego tłumaczenia Wujka – nie unieważnia to sformułowanych przeze mnie wniosków. Do 1590 r., do ukazania się PKM90, strategia translatorska Wujka nie uległa większym przemianom. Mamy do czynienia jedynie z drobnymi zmianami redakcyjnymi, niezwiązanymi ze znaczącym przewartościowaniem koncepcji przekładu. A jest to wniosek o tyle istotny, o ile pozwala w odpowiedniej perspektywie spojrzeć na transformację tekstu w latach 1591–1592.

Różnice między *Postyllą katolicką mniejszą* z 1590 r. a Nowym Testamentem z 1593 r. – pierwsza cenzura

Jak wiele zmieniono w NT93 w stosunku do PKM90? Zmiany redaktorskie Wujka, omówione w poprzednim podrozdziale, objęły około 13% tekstu ewangelicznego obecnego w PKM82. Jest to całkowicie inna skala niż w wypadku drugiej cenzury, w której wyniku modyfikacji uległa postać około połowy ewangelii i dwóch trzecich Psalterza. Natomiast podczas pierwszej cenzury w latach 1591–1592 spośród około 930 wersetów PKM90 w NT93 zmodyfikowano 861⁴⁴,

⁴³ Podobnie twierdzi F. Gryglewicz, op. cit., s. 35. Ponieważ *saut du même au même* należą do błędów poligenetycznych, można wyobrazić sobie sytuację, że tego typu omyłki powstały niezależnie od siebie w PKM82 i PKM90, a Wujek nanosił korekty na egzemplarz PKM79–80. Jest to jednak mniej prawdopodobne, a całkowicie nieistotne w perspektywie niniejszych badań – tekst perykop ewangelicznych dwóch pierwszych edycji *Postylli katolickiej mniejszej* jest bowiem praktycznie identyczny.

⁴⁴ Do zmian między PKM90 a NT93 nie zaliczałem usuwania w Nowym Testamencie specyficznych kontekstowych uzupełnień w tekście perykop. Mam

czyli mniej więcej 93%. Widać więc, że mamy do czynienia z gruntownym przeobrażeniem tekstu, bez wątplenia wynikającym również z transformacji strategii translatorskiej. Spośród 117 wersetów, jakie Wujek skorygował w PKM90 w stosunku do PKM82, dalsze zmiany w NT93 dotknęły 99 (ok. 85%). Wszystkie podawane niżej przykłady (X–XIX) będą pochodziły z tego zespołu. Pamiętając o wzmiankowanej niekonsekwencji i zapewne pobieżności w nanoszeniu przez tłumacza modyfikacji na egzemplarze *Postylli*, zakładam, że dobór takiego właśnie korpusu – wersetów przeformułowanych w 1590 r. przez samego Wujka – pozwala stwierdzić, co uległo zmianie właśnie w wyniku prac pierwszej komisji cenzorów.

Co można powiedzieć o jakościowym charakterze zmian, nie tylko ich liczbie? Problem odmienności perykop ewangelicznych z *Postylli* i odpowiednich fragmentów NT93 omówiła D. Bieńkowska. Badaczka oparła swoje porównanie na „wiernym przedruku” PKM79–80⁴⁵, nie zaś PKM90. Nie wpływa to jednak na słuszność poczynionych przez nią obserwacji i klasyfikacji zmian. Dlatego problematykę omawiam na podstawie jej pracy, dodając – jeśli to konieczne – własne uzupełnienia. Pomijam całkowicie jedną z dwóch grup, o których pisała D. Bieńkowska: „różnice będące rezultatem XVI-wiecznego zróżnicowania regionalnego polszczyzny oraz ewolucji, procesów rozwojowych języka polskiego”⁴⁶. Skupiam się na różnicach będących „rezultatem świadomego kształtowania języka i stylu”⁴⁷, z tym jednak zastrzeżeniem, że w perspektywie proponowanej przeze mnie genetyki przekładu mówię o odmiennościach wynikających ze zmian strategii translatorskiej. Poniższa lista nie jest pełna i ma charakter ilustracyjny.

(1) Obserwujemy więc liczne i (stosunkowo) konsekwentne zmiany leksyki. Na przykład, jak informował sam Wujek w *Przedmowie do czytelnika* z NT93: „*Turba* wolałem przełożyć po staropolsku ‘rzesza’

tutaj na myśli naddaną charakterystykę przede wszystkim czasu ewangelicznych wydarzeń („W on czas”, „Onego czasu” na początku wielu perykop, często zamiast pomijanego anaforycznego spójnika), zastępowanie zaimków nazwą ich desygnatu (np. „powiedzieli uczniowie” zamiast „powiedzieli oni”). Czasem też w początku perykop w wydaniach *Postylli* usuwano anaforyczne wskaźniki zespolenia wewnętrznego (zob. przykład XVI, s. 99). Dzięki tego typu modyfikacjom wypreparowane z ewangelicznego kontekstu perykopy przekształcano w całości samodzielne pod względem formalnym i semantycznym.

⁴⁵ D. Bieńkowska, op. cit., s. 5, przyp. 4.

⁴⁶ Ibidem, s. 6.

⁴⁷ Ibidem.

aniżeli ‘tłuszcza’ albo ‘lud’⁴⁸. Zgodnie z tą deklaracją jako ekwiwalent łacińskiego *turba* wyraz „tłuszcza” pojawiający się w PKM90 (21 wystąpień, ponadto już tutaj cztery razy „rzesza”) został konsekwentnie zastąpiony „rzeszą” w NT93⁴⁹.

(2) Kolejna grupa różnic, jak pisała D. Bieńkowska: „ma swą przyczynę w stosunku autora do tekstu łacińskiego i w technice, rodzaju tłumaczenia. [–] Często tam, gdzie było to korzystne dla polszczyzny [–], a jednocześnie nie powodowało rozbieżności interpretacyjnych w wykładaniu słów Bożych, odchodził Wujek od zasady *verbum de verbo* [słowo za słowo, koncepcja literalnego przekładu Wulgaty – T.R.]”⁵⁰. Jest to szczególnie istotne, świadczy bowiem o zmianach w strategii translatorskiej.

(2.1) Ową zmianę podejścia do tekstu łacińskiego można doskonale zaobserwować na przykładzie tłumaczenia charakterystycznych konstrukcji łacińskich: *participium praesentis activi* z formami *esse*. O ile w PKM90 Wujek preferował przekład literalny, zgodny z zasadami ekwiwalencji formalnej⁵¹, dość obco brzmiący w polszczyźnie, o tyle w NT93 widać już charakterystyczne dla polszczyzny konstrukcje z orzeczeniem⁵², np.:

(X) Łk 24, 32, „Na Poniedziałek wielkonocny Ewangelia”:

PKM90: „Izali serce nasze **nie było gorające** w nas, gdy mówił z nami w drodze i wykladał nam Pisma?”;

NT93: „Izali serce nasze **nie pałało** w nas, gdy mówił w drodze i Pisma nam otwierał?”;

Wulgata: „Nonne cor nostrum **ardens erat** in nobis, dum loqueretur in via, et aperiret nobis scripturas?”.

(2.2) Inny zespół różnic świadczący o zmianie podejścia do przekładania Wulgaty łączy się ze zmianami szyku zdania. D. Bieńkowska wybrała 70 przykładów takich modyfikacji, których „odniesienie

⁴⁸ J. Wujek, *Przedmowa do czytelnika*, w: *Nowy testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka*, s. 22.

⁴⁹ D. Bieńkowska, op. cit., s. 8.

⁵⁰ Ibidem, s. 8–9. Zdaniem F. Gryglewicza w perykopach z wydań *Postylli* widać „staranie się o jak najdokładniejsze, prawie niewolnicze oddanie łacińskiego tekstu po polsku, o ile możliwe nawet z zachowaniem porządku słów łacińskiego tekstu”, idem, op. cit., s. 38.

⁵¹ Zob. E. A. Nida, *Towards a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden 1964, s. 159.

⁵² D. Bieńkowska, op. cit., s. 9.

do języka łacińskiego daje wynik niemal zaskakujący – aż w 65 przykładach szyk z *Postylli* jest zgodny z tekstem łacińskim⁵³. Moje analizy potwierdzają to spostrzeżenie. Badaczka wymienia cztery zasadnicze przypadki, w których dochodziło to takich modyfikacji: (A) grupa czasownik + dopełnienie, (B) grupa czasownik + okolicznik, (C) grupa rzeczownik + przydawka i (D) grupa podmiot + orzeczenie⁵⁴. Do tego dodać należy (E) szyk pytania. Wskazane punkty można zilustrować odpowiednimi przykładami:

(A, XI) Mt 6, 25, „Niedziele piętnastej po Ś. Trójcy Ewangelia”:

PKM90: „Dlatego **mówię wam**: Nie troszczcie się”;
 NT93: „Dlatego **wam powiadam**: Nie troszczcie się”;
 Wulgata: „Ideo **dico vobis**, ne solliciti sitis”.

(B, XII) Mt 9,2, „Niedziele dziewiętnastej po Trójcy Ś. Ewangelia”:

PKM90: „A oto przynieśli mu powietrzem zarażonego, **leżącego na łożku**.
 A ujrzawszy Jezus wiarę ich”;
 NT93: „A oto przynieśli mu powietrzem ruszonego, **na łożu leżącego**.
 A widząc Jezus wiarę ich”;
 Wulgata: „Et ecce offerrebant ei paralyticum **iacentem in lecto**. Et videns
 Iesus fidem illorum”.

(C, XIII) J 10, 13, „Niedziele wtórej po Wielkiej Nocy Ewangelia”:

PKM90: „Ale najemnik ucieka, iż **najemnik jest** i nie idzie mu o owce”;
 NT93: „Ale najemnik ucieka, iż **jest najemnikiem** i nie ma pieczy
 o owcach”;
 Wulgata: „Mercenarius autem fugit, quia **mercenarius est**: et non pertinet ad eum de ovibus”.

(D, XIV) Łk 18, 40, „Na niedzielę zapustną Ewangelia”:

PKM90: „I **stanąwszy Jezus**, kazał go przyprowadzić ku sobie”;
 NT93: „A **Jezus stanąwszy**, rozkazał go przywieść do siebie”;
 Wulgata: „**Stans** autem **Iesus**, iussit illum adduci ad se”.

(E, XV) J 8, 46, „Niedziele piątej w Post Ewangelia”:

PKM90: „czemu-ż wy **nie wierzycie mi**?”;
 NT93: „przecż-że **mi nie wierzycie**?”;
 Wulgata: „quare vos **non creditis mihi**?”.

(2.3) Odejście od literalnego tłumaczenia można zaobserwować także w licznej grupie przykładów zastępowania łacińskich syntagm jednowyrazowym ekwiwalentem w języku polskim bądź syntetycznych

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Zob. ibidem, s. 9–10.

konstrukcji łacińskich analitycznymi odpowiednikami (jak w przykładzie):

(XVI) J 2, 1, „Niedziele wtórej po Trzech Królach Ewangelia”:

PKM90: „Było **wesele** w Kanie Galilejskiej”;

NT93: „A dnia trzeciego były **gody małżeńskie** w Kanie Galilejskiej”;

Wulgata: „Et die terttia **nuptiae** facta sunt in Cana Galilaeae”.

(3) Kolejną grupę różnic – związanych ze sposobem przedstawiania biblijnych realiów (w spektrum od daleko idącej akulturacji do kalk językowych) – również należy, jak twierdzę, łączyć z omawianą zmianą podejścia do Wulgaty. Proces akulturacji (czy domestykacji) szczególnie wyraźnie można obserwować na przykładach nazw desygnujących biblijne realia religijne, kulturowe, społeczne czy gospodarcze⁵⁵:

(XVII) Mt 24, 20, „Niedziele dwudziestej piątej po Ś. Trójcy”:

PKM90: „Módlcie-ż się tedy, aby nie było uciekanie wasze zimie albo w **sobotę**”;

NT93: „Proście-ż tedy, aby uciekanie wasze nie było zimie albo w **szabat**”;

Wulgata: „Orate autem, ut non fiat fuga vestra in hyeme vel **sabbatho**”.

W NT93 historyczne realia zostały przeważnie zachowane, w niektórych wypadkach dochodziło do nieznaczącej akulturacji (którą można uznać za przejawy ekwiwalencji dynamicznej w rozumieniu Eugene’a A. Nidy⁵⁶). Doskonały przykład to tłumaczenie *sabbatum* jako „szabat”, jeśli chodziło o święto żydowskie⁵⁷, bądź – sporadycznie – „sobota” jako dzień tygodnia albo synonim „szabatu”⁵⁸. Tymczasem w PKM90 w każdym wypadku mowa tylko o „sobocie”⁵⁹. Z tak daleko idącej akulturacji i domestykacji w PKM90 wycofano się w NT93⁶⁰.

⁵⁵ Zob. ibidem, s. 10–11.

⁵⁶ E. A. Nida, op. cit., s. 159–160.

⁵⁷ Mt 12, 1–2. 5. 8. 10–12; 24, 20; Mk 1, 21; 2, 23–24. 27–28; 3, 2. 4; 6, 2; 15, 42; 16, 1–2. 9; Łk 4, 32; 6, 1–2. 5. 7. 9; 13, 10. 14–15; 14, 1. 3; 23, 54. 56; 24, 1; J 5, 9–10. 16. 18; 7, 22–23; 9, 14. 16; 19, 31, 20, 1. 19.

⁵⁸ Mt 28, 1; Łk 4, 16; 13, 14. 16; 14, 5. Przede wszystkim w kolokacjach „dies sabbathi” / „dzień sobotni”.

⁵⁹ Mt 24, 20; Mk 16, 2; Łk 14, 1. 3. 5; J 20, 19.

⁶⁰ Na temat podejścia do akulturacji podczas różnych etapów powstawania „Biblii Wujka” zob. T. Rubik, *Postylla katolicka mniejsza z 1590 r. – Nowy Testament z 1593 r. – Biblia z 1599 r. Tendencje akulturacyjne jako element strategii translatorskich „Biblii Wujka”*, w: *Przekład jako aneksja kulturowa dzieła*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Fijałkowski, Warszawa 2021, s. 108–143.

Przyjrzyjmy się jeszcze dwóm przykładom wykraczającym poza zestawienie zjawisk przekładowych opracowane przez D. Bienkowską, a ogólnie pokazującym odstępowanie od literalnego przekładania Wulgaty (ekwiwalencji formalnej) ku tłumaczeniu bardziej kontekstowemu:

(XVIII) Łk 2, 49, „**Na pierwszą niedzielę po Trzech Królach Ewangelia**”:

PKM90: „**Cóż jest**, iżeście mię szukali? Nie wiedzieliście, iż **w tych (rzeczach)**⁶¹, które są Ojca mego, **mnie być potrzeba**?”;

NT93: „**Czemu** żeście mię szukali? Nie wiedzieliście, iż **z tymi rzeczami**, które są Ojca mego, **jam się bawić powinien**?”;

Wulgata: „**Quid est** quod me quaerebatis? Nesciebatis quia **in his** quae patris mei sunt, **oportet me esse**”.

W tym przykładzie warto zwrócić uwagę na dwa miejsca. Po pierwsze „Cóż jest” z PKM90, kalkę łacińskiej frazy „quid est”, zastąpiono w NT93 pytaniem: „Czemu” w NT93. Po drugie zmodyfikowano tłumaczenie frazy „in his [—] oportet me esse”. Miast reprodukcji składni *accusativus cum infinitivo* („w tych (rzeczach) [—] mnie być potrzeba” w PKM90) zdecydowano się w NT93 na bardziej naturalną w polszczyźnie konstrukcję „z tymi rzeczami [—] jam się bawić powinien”, rezygnując jednocześnie z dosłownego ekwiwalentu „in his [—] esse” na rzecz jego kontekstualnego odpowiednika („z tymi rzeczami [—] się bawić” w NT93 zamiast „w tych (rzeczach) [—] być” w PKM90).

(XIX) Łk 11, 15, „**Niedziele trzeciej w Post Ewangelia**”:

PKM90: „**Przez Belzebuba, księżę czartowskie**, wygania czarty”;

NT93: „**Mocą Belzebuba, księżęcia czartowskiego**, wygania czarty”;

Wulgata: „**In Beelzebub principe daemoniorum** eiicit daemonia”.

Ten sam werset omówiony był w przykładzie IV. W PKM82 fraza brzmiała „W Belzebubie, księżeciu czartowskim, wygania czarty”. W PKM90 Wujek zastąpił tę kalkę „Przez Belzebuba”, bez wątplenia

⁶¹ Nawiasy w PKM90 stosowano najprawdopodobniej (brak w druku wyjaśnienia takiego rozwiązania typograficznego) dla oznaczenia „przydatków”, wyrazów, których – jak pisał Wujek w *Przedmowie* do NT93 – „w greckim i łacińskim nie ma-ż, [którem – T.R.] dla lepszego wyrozumienia przydać musiał, tom dał inszą literą wydrukować, abyś poznał, co jest przydatek, a co własne Pismo”, J. Wujek, *Przedmowa do czytelnika*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka T.J. z roku 1593*, oprac. W. Smereka, Kraków 1967 (dalej: NT93), s. 20. Owe „przydatki” w NT93 wyróżniano kursywą.

ułatwiający poprawne zrozumienie fragmentu – jako dopełnienia czynnika towarzyszącego. W NT93 znów zmodyfikowano tę syntagmę, jeszcze bardziej przesuwając ciężar od ekwiwalencji formalnej (tu – wyrażenie przyimkowe za wyrażenie przyimkowe) w kierunku parafrazy: „Mocą Belzebuba”.

Zmiany wprowadzone do przekładu w latach 1591–1592 należy łączyć z istotnymi przewartościowaniami na poziomie strategii translatorskiej – przede wszystkim z odejściem od literalnego tłumaczenia zgodnego z zasadami ekwiwalencji formalnej. Jest to zaskakujące. W literaturze przedmiotu bowiem to właśnie brak literalizmu uważa się za specyficzną cechę przekładu Jakuba Wujka w jego wersjach uznanych za niedotknięte cenzurą (lub też dotknięte w mniejszym stopniu niż B99). Jak pisałem we wstępnej części artykułu, literalizm ten powszechnie łączy się z drugą cenzurą, której przewodził Stanisław Grodzicki.

Co więcej, niemożliwe jest wyjaśnienie omówionych zmian nabywaniem przez Wujka doświadczenia w miarę prac translatorskich (jak wnioskowała D. Bieńkowska)⁶². PKM90 jest bowiem świadkiem tekstowym przekładu, nad którym jezuita pracował w tymże roku. Daleko idące modyfikacje wystąpiły już po tym, kiedy rozpoczął się przerwany przez Masellego druk Nowego Testamentu w postaci, którą sam Wujek musiał uważać za ostateczną albo – przynajmniej – gotową do edycji. Prawdopodobne wydaje się natomiast twierdzenie badaczki, jakoby przynajmniej część różnic wynikała z charakteru wydań i ich modelowych czytelników: „*Postylla* i znajdujące się w niej perykopy ewangeliczne przeznaczone były dla ogólnego i powszechnego odbiorcy. Stąd też już w założeniu, musiał to być tekst przystępny, taki, z którym słuchacz był w jakimś stopniu oswojony. [–] Natomiast przekład *Pisma św.* czyniony był nie tylko z myślą o czytelniku, ale też z myślą o zachowaniu wszystkich wartości tego szczególnego tekstu”⁶³.

Zmian jest jednakże po pierwsze zbyt wiele, aby można było wyjaśnić je wyłącznie w tej perspektywie, po drugie zaś – trudno

⁶² Zob. D. Bieńkowska, op. cit., s. 14. Podobnie twierdziła M. Kossowska: „Teksty perykop [–] porównane z Nowym Testamentem wykazują ogrom pracy włożonej przez tłumacza w owo doskonalenie tekstu w warunkach, zdawałoby się, niemożliwych wobec przyjętych i ogłoszonych zasad pracy przekładowej”, eadem, op. cit., s. 330. Zob. też F. Gryglewicz, op. cit., s. 37–39 i polemiczny tekst W. Smereki, *Zagadnienie praźródła przekładu Ewangelii ks. Jakuba Wujka T.J.*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 8, 1955, s. 289–305.

⁶³ D. Bieńkowska, op. cit., s. 14.

przypuszczać, by literalizm i kalkowanie łacińskich konstrukcji przekładało się na większą „przystępność” tekstu dla „powszechnego odbiorcy”. Warto też zwrócić uwagę, że *Postylla katolicka mniejsza* z 1596 r. dokładnie odzwierciedla tekst NT94.

Pozostaje wykazać, że to przeobrażenie tekstu w latach 1590–1592, wynikające ze zmian w obrębie strategii translatorskiej, należy łączyć z etapem pierwszej cenzury: ze współpracą Wujka z Justusem Rabbem.

Justus Rabb i pierwsza cenzura „Biblii Wujka”

Podstawowym źródłem dotyczącym losów „Biblii Wujka” w latach 1591–1592 jest list Ludovica Masellego do generała Claudia Aquavivy. Jak pamiętamy, kiedy Maselli przybył do Krakowa, zastał Nowy Testament pod prasą drukarską i – w związku z podejrzeniem niedotrzymania warunków papieskiej zgody na przekład – zwołał do Krakowa „zwyczajową konsultację”:

praesentibus Patre Campano, Patre Scarga, Patre Warssevitio multisque aliis qui versionem viderant, omniumque sensus et consensus fuit, opus hoc nullo modo esse intermittendum, versionemque hanc praefendam esse omnibus aliis, proindeque edendam esse. Licet aliqui nonnihil plus claritatis in illa desiderarent. Verumtamen lecta illa Pontificis et Paternitati Vestrae facultate, omnes etiam in eo convenerunt, ut tres patres diligenter, qui una cum Patre Wangrovicio denuo totam versionem diligenter examinarent.

Destinatique statim fuerint Pater Warssevitius, Pater Iustus et Pater Lucas bonae memoriae, qui hinc ex Urbe expectabatur. Sed antequam et Pater Lucas ex Urbe et Pater Iustus ex Moldavia venirent, supervenit pestis Cracoviensis anno 91, quae duos censores: Patrem Warssevitium et Patrem Lucam extinxit, atque sic opus interruptum fuit. Post pestem tamen denuo Patri Iusto superstiti addideram Patrem Iacobum Safarnium et Patrem Simonem Fridelium – alios enim tunc habere nullo modo potui – qui simul cum Patre ipso Wangrovicio totum opus examinerunt. Sed et ex superabundanti rogaveram Patrem Scargam, ut et ipse sua adderet de toto Novo Testamento censuram, quod et fecit.

Quibus omnibus praemissis nulloque viso obstaculo ad rem, tandem ventum fuit urgente lacrimante [lachrymante – T.R.] et quasi extorqueute id a me Patre Wangrovicio, praeloque commissum fuit opus. Solus Pater Grodicius post omnes has diligentias praemissas reclamabat asserens illum nimium sequi Biblia Brestensia, eaque de causa non semel mihi scripserat. Sed cum ego viderem, ea ipsa in re fuisse iam adhibitam summam diligentiam a Patre Warssevitio, qui idem notabat, magnumque

volumen ante mortem suae censurae conscripserat. Cerneremque omnes alios bene contentos, non potui nullo modo impr<e>ssionem [impraes-sionem – T.R.] Novi Testamenti retardare vel impedire⁶⁴.

Obecni na zwołanej przez Masellego „konsultacji” jezuici – m.in. Giovanni Paolo Campano, Piotr Skarga, Stanisław Warszawicki – jednomyślnie uznali przekład Wujka za „najlepszy ze wszystkich”, niektórzy jedynie „życzyliby sobie w nim więcej jasności [claritatis]”. To bardzo ważna informacja. Ze względu na konieczność dotrzymania warunków zgody papieża Grzegorza XIII na przekład podjęto decyzję o wskazaniu trzech ojców, którzy razem z Wujkiem przejrzeliby całe dzieło. Wyznaczeni zostali Stanisław Warszawicki, Łukasz Zelascius oraz Justus Rabb. Zaraza przerwała prace, uśmiercając też Zelasciusa i Warszawickiego, który zdążył jednak przygotować „obszerny tom swoich uwag cenzorskich”. Po ich śmierci Maselli do pomocy ocalałemu Rabbowi przydał Jakuba Safarniusa i Szymona Frideliusa, mało znanych jezuitów, których akurat „miał pod ręką”⁶⁵. Pewne uwagi zgłosił również Piotr Skarga. Po tych staraniach Maselli nie widział dalszych przeszkód do rozpoczęcia druku (co nastąpiło mniej więcej w połowie 1592 r.), a sam Wujek ponągał go „ze łzami w oczach [lacrimante]”⁶⁶. Jediną niezadowoloną osobą był Stanisław Grodzicki, który twierdził, że Wujek „podążał za Biblią brzeską”.

Omawiana korespondencja – opis sytuacji, która miała miejsce ponad półtora roku wcześniej – to w istocie echa zastrzeżeń, jakie pod adresem Wujka sformułował Grodzicki w liście do Aquavivy z 31 marca 1592 r., podstawowym źródle do rekonstrukcji strategii translatorskiej podczas drugiej cenzury. Zawiera ono jednak pewne istotne informacje dotyczące pierwszej rewizji Nowego Testamentu.

Oskarżenia Grodzickiego były bardzo poważne. Zarzucał bowiem Wujkowi – choć nie bezpośrednio – fałszowanie tekstu biblijnego przez przekładanie, po pierwsze, „nie tyle słów, ile sensu”, po drugie zaś – podążanie nie za Wulgatą, a za greckim Nowym Testamentem, a co jeszcze gorsze – za Biblią brzeską. Wszystko to jego zdaniem miało spowodować ogromne komplikacje dla Towarzystwa,

⁶⁴ Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, Braunsbergae, 9 I 1593, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 171, f. 3rec.–ver.

⁶⁵ Sformułowanie K. Drzymały, op. cit., s. 74.

⁶⁶ Treść listu i rekonstruowane wydarzenia omawiają również: K. Drzymała, op. cit., s. 73–76; J. Poplatek, *Obecny stan badań*, s. 54–59.

w związku z czym radził nawet porzucić pomysł opracowania nowego katolickiego przekładu⁶⁷.

Szczególnie interesujące są jednak źródła informacji, na które Grodzicki się powoływał:

audio Patrem Iacobum Wuiecum non tam verbis quam sensui, illique ex Graeco textu desumpto, velle attendere. [—] Pater Iacobus, ut audio, est addictus Bibliis hareticis Brestensibus [—]. Haec addidi compulsus similiter scrupulo conscientiae⁶⁸. Notavi enim ego in scriptis Patri Iacobi quasdam translata in nostrum sermonem, quas meo iudicio defendi non possent⁶⁹.

⁶⁷ „audio patrem Iacobum Wuiecum non tam verbis quam sensui, illique ex Graeco textu desumpto, velle attendere. Quid si fiet, puto se<cu>turum [sequuturum – T.R.] omnium maximum incommodum, quia non poterimus contra haereticos agere libere de depravatione Scripturae, quam in translationibus suis [—] fecerint maximam. Ostendent enim illi nobis idem in versione nostra. [—] Pater Iacobus, ut audio, est addictus Bibliis haeticis Brestensibus [—]. Mihi omnino videri non licere sensum suum, etiamsi esset evidens, sacro textui immiscere. Id enim esset vendere propria verba et sensum pro verbis et sensu Spiritus sancti. [—] Quare id omnino mihi faciendum videretur, ut vel impediatur, ne fiat [—], vel si id fieri nequi<t> [nequid – T.R.], iubeatur ut a Vulgata editione [—] ne latum unguem, quoad fieri potest, discedatur”, Stanislaus Grodzicki Claudio Aquavivae, 31 III 1592, Vilnae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 170, k. 95ver.–96rec. Fotokopia znajduje się w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21. Obawy Grodzickiego okazały się prorocze, o czym świadczy krytyka przekładu sformułowana przez Marcina Czechowica w *Plastrze na wydanie Nowego Testamentu przez x. Jakuba Wujka* (1594): „naganiwszy tekst grecki przeciw starym swoim patresom [Ojcom Kościoła – T.R.], łacińską swoją Wulgatę nadeń wystawił, a potym przedsię i Wulgatę swoją w wielu gani [—]. A iż tak obiecał i z greckiego, i łacińskiego przekładać, tedy i to sztucznie uczynił. Iż gdyby mu kto niewłasne zadał greckich słów przełożenie, łacińaby się zasłonił. A gdzieby mu się zaś co w łacinie pokazało nie właśnie przełożonego, żeby się greczyzną zakrył, a to nie jestże fortelne budowanie się na wielu drzew?”; ibidem, s. 71. W niniejszym artykule pomijam problem greckiego Nowego Testamentu jako jednej z podstaw tekstowych przekładu. Na ten temat zob. np. J. Czerniatowicz, *Niektóre problemy naukowe grezystyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII w.*, Wrocław 1969, s. 70–84; J. Gołąb, op. cit., s. 10, 27–37; F. Gryglewicz, op. cit., s. 20–26; T. Rubik, *Cenzura przekładu Nowego Testamentu autorstwa Jakuba Wujka. Próba rekonstrukcji podziału prac między cenzorami*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 72, 2019, 3, s. 262–277; R. Pietkiewicz, op. cit., s. 456.

⁶⁸ Słowa te odnoszą się do początku listu, gdzie Grodzicki wskazywał na przyczynę, dla której zwraca uwagę na – w swoim mniemaniu – problematyczne kwestie: „Quoniam Reverendissimus Pater Provincialis monuit omnes consultores serio, ut diligenter de rebus omnibus quae viderentur ad Reverendissimam Paternitatem Vestram perscribant”, Stanislaus Grodzicki Claudio Aquavivae, 31 III 1592, Vilnae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 170, k. 95rec.

⁶⁹ Ibidem, k. 95ver.

Wiedza Grodzickiego pochodziła więc ze słyszenia. Być może dotarła doń za pośrednictwem jednego z cenzorów. Jezuita wydaje się jednak usprawiedliwiać fakt, że swój „donos” sformułował na podstawie wiadomości z drugiej ręki. Mówił bowiem, że ponadto „widział w pismach ojca Jakuba pewne tłumaczenia [—], których [—] nie da się obronić”. Sugeruje to, że Grodzicki rozłącznie traktował pierwszy i drugi etap powstawania „Biblii Wujka”, a jego poważne zarzuty odnoszą się w istocie nie do pierwszej wersji przekładu, którą mógł obserwować w wydaniach *Postylli katolickiej mniejszej* (choć to tłumaczenie również go nie przekonywało, jak wynika z cytowanego fragmentu), lecz do postaci Nowego Testamentu powstającej wówczas w wyniku współpracy Wujka z komisją.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden fragment listu Grodzickiego. Kiedy sugerował, co można zrobić, aby naprawić sytuację, zalecał: „ut non unus, sed tres ut minimum convenient in eius translatione, et singula membra discutant”⁷⁰. Jako że Maselli wskazał trzech jezuitów, a po śmierci dwóch z nich uzupełnił skład komisji, jest to zastanawiające. Najprawdopodobniej Maselli nominował Safarniusa i Frideliusa stosunkowo późno⁷¹. Przez pewien czas Wujek pracował z samym Rabbem, jedynym spośród pierwotnego składu komisji ocalałym przed zarazą.

Kolejną sugestią, że NT93 to w istocie praca zespołowa, zawiera list Masellego do Aquavivy z 20 lipca 1592 r., kiedy trwał już druk dzieła, wznowiony po zakończeniu prac komisji. Maselli radził się, czy w wydaniu powinno się wymienić Wujka jako autora, czy może pominąć jego nazwisko, aby było wiadomo, że przekład przygotowała grupa jezuitów: „Sunt aliqui qui dubitant, an versioni Novi Testamenti, quae nunc sub praelo est, debeat praefigi nomen Patri Iacobi Wuieci, qui potissimum vertit, an vero taceri, ut intelligatur a pluribus de Societate, non ab uno, versum. Nescio quid Paternitas Vestra ea de re sentiat”⁷².

⁷⁰ Ibidem, k. 96rec.

⁷¹ Np. Safarnius do końca 1591 r. prawdopodobnie przebywał w Lublinie, a jeszcze w styczniu 1592 r. uczestniczył w dyspucie chrystologicznej z różnowiercami w Lewartowie; zob. S. Cieślak, *Szafarzyński (Szafarnius, Sapharnius) Jakub*, PSB, 46, 2009, s. 400.

⁷² Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, 20 VII 1592, Jaroslaviae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 170, f. 196rec. Reprodukacja znajduje się w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21. K. Drzymała uważał ten fragment za pomysł taktycznego zabiegu:

Szczególna rola Rabba w pracach nad Biblią znalazła odzwierciedlenie we wpisie o nim w *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu* z 1643 r.: „*Biblia Sacra* Polonice reddidit”⁷³. Niektórzy późniejsi bibliografowie, np. Jakub Le Long w *Bibliotheca Sacra* z 1723 r., łączyli tę informację z... przekładem Pisma Świętego autorstwa Rabba, który miał się ukazać w 1657 r.⁷⁴ Jak nietrudno się domyślić, wydanie takie (z wszelkim prawdopodobieństwem) nie istnieje, a już Sylvius Ringeltaube w *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln* w odniesieniu do tego widmowego wydania stwierdzał trzeźwo, że „nie można w pełni ufać zagranicznym świadectwom”⁷⁵. Przy czym wpis z *Bibliotheca scriptorum*, najprawdopodobniejsza przyczyna tego zamieszania, nie musi wcale oznaczać, iż Rabb samodzielnie przygotował osobny przekład Biblii.

O ile sama informacja w *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu* z 1643 r. jest intrygująca, o tyle jej źródło (nie zagraniczne, a krajowe) nie pozwala jej zlekceważyć. Biogramy polskich pisarzy Towarzystwa – m.in. Rabba, Łaszczka, Radziwińskiego, Branta, czyli pozostałych członków drugiej komisji cenzorów – na potrzeby dzieła Philippe’a Alegambego przygotował bowiem Jan Wielewicki⁷⁶, osobiście znający tych jezuitów. Rozbudował także wcześniejsze, zwiększył notatki o Grodzickim z *Cathologus Scriptorum* z 1608 r. oraz o Wujku, naprawiając błąd Pedra de Ribadeneiry, który dostępne sobie informacje podzielił między dwie różne osoby: Jakuba Wągrowczyka, autora *Postylli*, oraz Jakuba „Vivecusa”, autora

„niektórzy wyrażali wątpliwość [–] czy może lepiej będzie je [tj. nazwisko Wujka – T.R.] pominąć, aby czytelnicy sądzili, że tłumaczenia dokonało kilku członków zakonu”, idem, op. cit., s. 74. Czasownik *intelligo* może oznaczać zarówno „wiedzieć, dowiedzieć się”, jak i „sądzić”. Fraza „*qui potissimum vertit*” odnosząca się do Wujka sugeruje jednak, że jako słuszniejsza jawi się interpretacja zakładająca faktyczny udział cenzorów w pracach, nie zaś dążenie do wyłączniej prezentacji dzieła jako pracy zespołowej w celu, przykładowo, zwiększenia jego autorytetu.

⁷³ Cyt. za: Ph. Alegambe, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, apud Ioanem Mevsvim, Antverpia 1643, BJ, Cam. C. X. 14, s. 293.

⁷⁴ Zob. J. Le Long, *Bibliotheca Sacra*, t. 1, apud F. Montalant, Parisii 1723, Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.005C005, s. 439.

⁷⁵ S. W. Ringeltaube, *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln, von deren macherley Übersetzungen und Urhebern*, bey George Marcus Knuch, Danzig 1744, Bayerische Staatsbibliothek, B.rel. 89 g, s. 306 (tł. T.R.).

⁷⁶ Zob. J. Poplatek, *Jan Wielewicki i jego diariusz*, OiRwP, 14, 1969, s. 76. Autor nie wskazał niestety źródła tej informacji.

innych dzieł⁷⁷. Spośród biogramów cenzorów w *Bibliotheca scriptorum* wyłącznie hasło o Rabbie zawiera wzmiankę o współuczestnictwie w pracach nad Biblią⁷⁸. Sugeruje to, że Wielewicki uważał jego wkład za szczególnie istotny i uznał za stosowne powierzyć wiedzę o nim pamięci potomnych tak w biogramie do *Bibliotheca scriptorum*, jak i *Dzienniku spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie*. Pisał tam o Rabbie: „egregiam operam suam in versione Bibliorum Polonicorum pr<a>estitit”⁷⁹.

Zarówno drugie źródło nadmieniające o szczególnej współpracy Rabba z Wujkiem, jak i *Dziennik* Wielewickiego powstały w domu zakonnym przy kościele św. Barbary. Nekrolog Justusa Rabba, zawarty w *Catalogus Jesuitarum in domo Sanctae Barbarae Cracoviae mortuorum*, nadmienia: „Patrum Vuicum in Sacris Bibliis in Polonicum vertendi cognitione linguae Hebraeae et Graece summo-pere iuivit”⁸⁰. Autorem nekrologu był, jak udało mi się ustalić, Piotr Kamocki. Biogramy do 1631 r. spisano jednym charakterem pisma, co znaczy, że ich autor musiał po tej dacie opuścić instytucję bądź rozstać się z życiem. Pierwszą notatką wpisaną ręką nowego skryby jest właśnie informacja o śmierci Kamockiego (16 VII 1632)⁸¹. Ponadto autor nekrologów do 1631 r. w pierwszej osobie liczby mnogiej mówił o wydarzeniach, w których uczestniczył – pierwszymi z nich były wyjazd do Lanckorony w ucieczce przed zarazą i pochowanie Łukasza Zelasciusa w tamtejszym kościele Świętego Krzyża⁸². Kamocki wstąpił

⁷⁷ Zob. P. de Ribadeneira, *Illustrium scriptorum religionis Societatis Iesu catalogus, ex officina Plantiniana apud Ioannem Moretum, Antverpiae 1608*, Bayerische Staatsbibliothek München, Jes. 912, s. 106–107. Wielewicki odnotował błąd w biogramie Wujka w swoim *Dzienniku spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie*, t. 1, Kraków 1881, s. 237.

⁷⁸ Por. Ph. Alegambe, op. cit., s. 7, 230, 327–328, 423–424.

⁷⁹ J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie*, t. 2, Kraków 1889, s. 64. Wielewicki wymieniał też pozostałych cenzorów dzieła: Grodzickiego, Radziwińskiego, Branta, Łaszczę; zob. J. Wielewicki, op. cit., t. 1, s. 238. Pod datą 1612 r., w biogramie zmarłego wówczas Łaszczę, Wielewicki wspominał o jego udziale w tłoczeniu B99: „Polonica Bibliorum editio iuxta vulgatum editionem correctam [–] illi etiam magna ex parte referri debet. Nam et ipse inter revisores horum Bibliorum erat [–] et impressioni eorundem, Cracoviae manens, attendebat”, idem, op. cit., t. 2, s. 151.

⁸⁰ *Catalogus Jesuitarum in Domo Sanctae Barbarae Cracoviae mortuorum*, BJ, rkps 2692, s. 21.

⁸¹ Zob. ibidem, s. 64–65.

⁸² Zob. ibidem, s. 6: „Lanccoronam [–] migraveremus”, „per nos sepultus”.

do zakonnego nowicjatu w Krakowie w 1590 r.⁸³ i w ówczesnej stolicy przebywał co najmniej do końca 1591 r.⁸⁴, był więc naocznym świadkiem współpracy Wujka z Rabbem. Podawane przezeń informacje są więc szczególnie wiarygodne.

Do zmiany strategii translatorskiej między pierwszym a drugim etapem powstawania „Biblii Wujka” doszło w wyniku zaangażowania w prace Justusa Rabba. Dwaj jezuici wypracowali program przekładu mniej dosłownego, nie literalnego: zrezygnowali z ekwiwalencji formalnej jako podstawowej zasady formowania tekstu. Że stało się tak w wyniku uzgodnienia koncepcji i przyjęcia jej przez Wujka, świadczy choćby to, iż była to strategia translatorska co najmniej kontrowersyjna dla innych jezuitów i raczej niepopularna. Po śmierci Wujka komisja cenzorów pod przewodnictwem Grodzickiego w pewnym sensie powróciła bowiem do literalizmu, jaki można obserwować w tekście perykop ewangelicznych z wydań postylli sprzed 1596 r. Wynika stąd, że przekonania dotyczące przekładu Wujka, tego, jak życzył sobie kształtować go sam tłumacz, należy zrewidować. Okazuje się bowiem, że wydania Nowego Testamentu z 1593 i 1594 r. swoją postać i komunikatywność („jasność”, *claritas* z listu Masellego) zawdzięczają współpracy jezuita z Rabbem. Własna wersja Wujka, której fragmenty poświadcza *Postylla katolicka mniejsza* z 1590 r., pozostawała, paradoksalnie, dużo bliższa literalizmowi *Biblii to jest Książ Starego i Nowego Testamentu* z 1599 r. po przeprowadzeniu drugiej cenzury⁸⁵.

⁸³ Zob. Kamocki Piotr, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, red. L. Grzebień, Kraków 2004, s. 266.

⁸⁴ Jego obecność w domu probacji św. Stefana w 1591 r. jako nowicjusza (wpisanego w 1590) w domu św. Stefana notuje tzw. *catalogus primus* z tego roku; zob. *Catalogus Provinciae Poloniae Societatis Iesu anno 1591*, Archivum Romanum Societatis Iesu, Pol. 43, f. 7rec. Katalogi za lata 1592–1593 nie zachowały się.

⁸⁵ Omówione w niniejszym artykule wnioski dotyczą wyłącznie jednego z elementów strategii translatorskiej – przekonania na temat tego, w jaki sposób należy przekładać – w spektrum od ekwiwalencji formalnej do elementów ekwiwalencji dynamicznej. Należy pamiętać, że zagadnienie to ściśle łączy się z innymi elementami strategii translatorskiej, przede wszystkim tezami dotyczącymi funkcji przekładu i jego modelowych czytelników. Moim zdaniem specyfikę strategii translatorskiej drugiej wersji „Biblii Wujka”, znanej z wydań Nowego Testamentu z lat 1593 i 1594, należy łączyć z protestanckim *curriculum* Wujka, Warszewickiego i Rabba; zob. *Rabb (Rab, Cracoviensis) Justus, Warszewicki (Varsevicius) Stanisław, Wujek (Wągrovitius) Jakub*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 557, 725, 765. Kwestia ta będzie przedmiotem dalszych badań, których wyniki przedstawię w rozprawie doktorskiej.

Bibliografia

Źródła

- Alegambe Ph., *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, apud Ioanem Mevrsivm, Antverpiae 1643, BJ, Cam. C. X. 14
- Biblia Sacra Vulgatae Editionis*, ex typographia Apostolica Vaticana, Romae 1592, Biblioteca Nazionale Centrale – Firenze, IT:BNCF, inv. CF005264211, NENC. Ald.2.7.1
- Biblia Sacra. Quid, in hac editione, a Theologis Louaniensibus, praestitum sit, paulo post indicatur*, ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1574, Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego, I.24.O
- Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu* [–], tł. J. Wujek, w drukarni Łazarzowej, Kraków 1599, BO, XVI. F. 4289
- Catalogus Jesuitarum in Domo Sanctae Barbarae Cracoviae mortuorum*, BJ, rkps 2692
- Catalogus Provinciae Poloniae Societatis Iesu anno 1591*, Archivum Romanum Societatis Iesu, Pol. 43. Reprodukcyja w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 90a, mkf 90
- Czechowicz M., *Plastr na wydanie Nowego Testamentu przez x. Jakuba Wujka przez Marcina Czechowicza*, Aleksy Rodecki, Kraków 1594, BN, SD XVI.Qu.6431
- Ioannes Paulus Campano Claudio Aquavivae, 23 VIII 1590, Nesvisii, Archivum Romanum Societatis Iesu, FG. 645, 2 capsae: BO-CHI
- Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596*, cz. 1, cz. 2: *Ciąg dalszy*, cz. 3: *Dokończenie*, wyd. J. Sygański, Poznań 1917–1920
- Le Long J., *Bibliotheca Sacra*, t. 1, apud F. Montalant, Parisiis 1723, Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.005C005
- Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, 9 IX 1591, Cracoviae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 169, f. 254rec.–256ver. Reprodukcyja w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21
- Ludovicus Maselli Claudio Aquavivae, 9 I 1593, Braunsbergae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 171, f. 3rec.–ver. Reprodukcyja w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21
- Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa* [–], tł. J. Wujek, w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1594, BO, XVI 0665
- Nowy Testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka T.J. z roku 1593*, oprac. W. Smereka, Kraków 1967
- Psalterz Dawidów. Teraz znowu z łacińskiego, z greckiego i z żydowskiego na polski język z pilnością przelożony* [–], tł. J. Wujek, w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1594, BO, XVI 2659

- Ribadeneira P. de, *Illustrium scriptorum religionis Societatis Iesu catalogus*, ex officina Plantiniana apud Ioannem Moretum, Antverpiae 1608, Bayerische Staatsbibliothek München, Jes. 912
- Ringeltaube S. W., *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln, von deren macherley Übersetzungen und Urhebern*, bey George Marcus Knuch, Danzig 1744, Bayerische Staatsbibliothek, B.rel. 89 g
- Stanislaus Grodzicki Claudio Aquavivae, 31 III 1592, Vilnae, Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ. 170, k. 95ver.–96rec. Reprodukcyja w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów Akademii Ignatianum w Krakowie, sygn. Fot. 21
- Wielewicki J., *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie*, t. 1–2, Kraków 1881–1889.
- Wujek J., *Postilla Catholica to jest Kazania na Ewangelie niedzielne i odświętne przez cały rok* [–], w drukarni Siebeneicherowej, Kraków 1584, BO, XVI 4156
- Wujek J., *Postilla Catholica to jest Kazania na kozdą niedzielę i na każde święto przez cały rok* [–], Mateusz Siebeneicher, Kraków 1573, Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK VIII-XVI.133
- Wujek J., *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto* [–], ex officina Ioannis Vvolrabi, Poznań 1582, BO, XVI 4260
- Wujek J., *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok* [–], w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1590, BO, XVI 4183
- Wujek J., *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto* [–], w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1596, BO, XVI 4184
- Wujek J., *Postylle mniejszej część pierwsza ozimia, to jest Krótkie Kazania albo Wykłady Świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto* [–], ex officina Ioannis Vvolrabi, Poznań 1579, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, SD 41649; *Postylle mniejszej część wtóra letnia, to jest Krótkie kazania albo Wykłady świętych Ewangeliej na każdą niedzielę i na każde święto* [–], ex officina Ioannis Vvolrabi, Poznań 1580, BO, XVI 1738
- Wujek J., *Żywot i nauka Pana Naszego Jezu Chrysta albo Ewangelia ze czterech jedna* [–], w drukarni Jakuba Siebeneichera, Kraków 1597, BO, XVI 0 490

Opracowania

- Biasi P.-M. de, *Genetyka tekstów*, tł. F. Kwiatek, M. Prussak, Warszawa 2015
- Bieńkowska D., *O kształtowaniu się języka tekstów ewangelicznych w przekładzie Jakuba Wujka (różnice między Postyllą a Nowym Testamentem)*, „Rozprawy Komisji Językowej”, 38, 1993, s. 5–14

- Borysławska G., *Różnice między kolejnymi wydaniem Nowego Testamentu w przekładzie Jakuba Wujka*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica”, 1, 1981, s. 3–18
- Brzozowski J., *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*, Kraków 2011
- Buchwald-Pelcowa P., *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*, Warszawa 1997
- Ceccherelli A., *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych”*, tł. M. Niewójt, Izabelin 2003
- Chrostowski W., *Geneza i oddziaływanie Biblii ks. Jakuba Wujka*, w: *Pan moim światłem. Księga pamiątkowa dla księdza profesora Jerzego Chmiela w 65. rocznicę urodzin*, zebra. i oprac. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 100–125
- Cieślak S., *Szafarzyński (Szafarnius, Sapharnius) Jakub*, PSB, 46, 2009, s. 399–400
- Czerniatowicz J., *Niektóre problemy naukowe grecoistyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII w.*, Wrocław 1969
- Drzymała K., *Wpływ księdza Stanisława Grodzickiego T.J. na tłumaczenie Biblii ks. Jakuba Wujka T.J.*, „Polonia Sacra” 4, 1951, 1, s. 71–80
- Duda H., *„...każdą razą Biblią odmieniać”. Modernizacja języka przedruków Nowego Testamentu ks. Jakuba Wujka*, Lublin 1998
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004
- Frick D., *Polska philologia sacra w czasach reformacji i kontrreformacji. Kilka kart z historii sporów wyznaniowych (1551–1632)*, tł. K. Szymańska, Warszawa 2018
- Gąsiorowski K., *Dwa psalterze ks. Wujka*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 14, 1959, 3, s. 246–259
- Gołąb J., *O tłumaczeniu Nowego Testamentu przez ks. Jakuba Wujka*, Warszawa 1906
- Gryglewicz F., *Praprzekład Ewangelii ks. Jakuba Wujka*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 7, 1954, 1–2, s. 16–41
- Kochanowicz J., *Początki piśmiennictwa jezuickiego w Polsce. Studium z historii kultury*, Wrocław 2012
- Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968
- Nida E. A., *Towards a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden 1964
- Pietkiewicz R., *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, t. 1: *Od początku do 1638 roku*, Poznań 2016
- Poplatek J., *Jan Wielewicki i jego diariusz*, OiRwP, 14, 1969, s. 59–88
- Poplatek J., *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*, „Polonia Sacra”, 3, 1950, 1–2, s. 20–91

- Rubik T., *Cenzura przekładu Nowego Testamentu autorstwa Jakuba Wujka. Próba rekonstrukcji podziału prac między cenzorami*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 72, 2019, 3, s. 262–277
- Rubik T., „Zgromadzenie marnych” – „zbór marności”. *Ingerencja cenzorów w Psalterz przekładu Jakuba Wujka*, w: *Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych*, red. A. Bielak, W. Kordyzon, Warszawa 2017, s. 213–232
- Smereka W., *Wstęp*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka T.J. z roku 1593*, oprac. W. Smereka, Kraków 1967, s. VII–LXXII
- Smereka W., *Zagadnienie praźródła przekładu Ewangelii ks. Jakuba Wujka T.J.*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 8, 1955, s. 289–305
- Smereka W., *Zarys bibliograficzny ważniejszych wydań Biblii ks. Wujka (1593–1950)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 3, 1950, s. 64–91
- Stussi A., *Wprowadzenie do edytorstwa i tekstologii*, tł. M. Salwa, P. Salwa, Gdańsk 2011.
- Winiarska-Górska I., *Ideologia unitariańska a strategie translatorskie i styl przekładu Nowego Testamentu Marcina Czechowica (1577)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, 25 (45), 2018, 2, s. 278–313

The Bible of Jakub Wujek and Justus Rabb. The *Minor Catholic Postil* of 1590 as a Textual Witness of New Testament’s Translation from before the First Censorship (1591–1592)

The article presents argumentation supporting a thesis that characteristic features of the 1593 translation of the New Testament – lack of literalism and a strive for comprehensibility – is an effect of Jakub Wujek’s collaboration with Justus Rabb: members of a censors’ committee that revised the version of the New Testament from 1590 to 1592. After describing the methods (“Genetics of a translation”) in the section “*Minor Catholic Postil* from 1590” based on an analysis of subsequent *Postil*’s editions, the author argues that Evangelical pericopes from an issue of 1590 are a textual witness of Wujek’s translation, a one that the Jesuit censorship had not yet verified. Examples of modifications, which had been introduced to the New Testament of 1593 and reflected a departure from literalism towards a less literal translation, are presented in the section “Differences between *Minor Catholic Postil* of 1590 and *New Testament* of 1593”. An analysis of the archival material presented in the last section of the article (First censorship of the ‘Wujek’s Bible’) reveals that the discussed departure from literalism – a principle of translating the Evangelical pericopes – is an effect of Warszewicki’s and Rabb’s engagement in the edition censorship of the translation.

Tadeusz Rubik – doktorant Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania naukowe dotyczą historii intelektualnej i religijnej doby wczesnonowożytnej, a w szczególności problemów filologicznych i translatorskich.

Tadeusz Rubik – a PhD student at the Faculty of ‘Artes Liberales’ at the University of Warsaw. His research interests focus on intellectual and religious history of the early modern period, in particular – philological and translation problems.

E-mail: t.rubik@uw.edu.pl